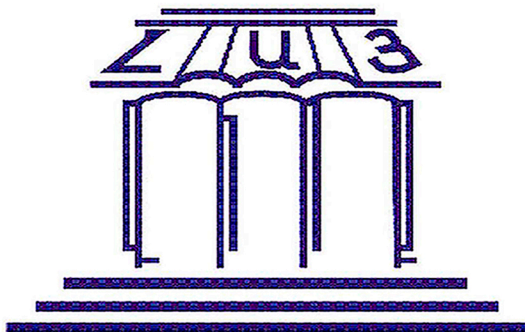

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց
Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Մտեղծագործական համայնքներ
նչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

ՀՍԽՀ ՀՈՂԺՈՂԱՌՄՈՍ

ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍԵԿԱՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՍՏԵՒԼԻ

ԳՐԱԳՐԱՐԱՆ № 42 (142)

619.5

U-42

Պ. Վ. ՍԻԶՈՎ

ԸՆՏԱՆԻ ԹՈՉՈՒՆՆԵՐԻ
ՎԱՐԱԿԻՉ ՀԻՎԱՆԴՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

ՊԵՏԶՐԱՏ

1931

ՅԵՐԵՎԱՆ

9096

610.5
0-42

4 AUG 2010

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ

ԳՆԱՀԱՆՈՒԹՅԱՆ ԶԱՆԴՐԱԾՈՒԹՅԱՆ
№ 42 (142) ԳՐԱԴԱՐԱՆՆԵՐ ԴՐՈՒՄ
№ 42 (142)

my

Գ. Գ. ՍԻՂՈՎ

9044

ԸՆՏԱՆԻ ԹԻՉՈՒՆՆԵՐԻ
ՎԱՐԱԿԻՉ ՀԻՎԱՆԴՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

ՊԵՏԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

15771-158

30 JUL 2013

1. ՎԱՐԱԿԻՉ ՀԻՎԱՆԴՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԹՈՉՆԱ- ԲՈՒԾՈՒԹՅԱՆ ԹՇՆԱՄԻՆՆԵՐՆ ԵՆ

Թուղւոցների վարակիչ հիվանդությունները բայեա-
յում են գուղացու ճեհասությունը

Մեղանում վարակիչ հիվանդությունների հե-
տևանքով տարեկան տասնյակ հազար ընտանի թրու-
ջուներ են վոչնչանում: Շատ գյուղեր մնում են ա-
ռանց հավի ու ձվի և չեն կարողանում թուշարուծու-
թյամբ պարագեր: Վարակը տարածվում և ամենուրեք,
վոչնչացնում և թուջուներին: Նա ժամանակավորա-
պես դադարում է, սակայն հետևյալ տարին նորից
բռնկվում և: Յեվ այսպես տարեց-տարի գյուղացիք
դրանից մեծ վնասներ են կրում ու նրանց տնտեսու-
թյունը քայքայվում և:

Անասնի րոչությունների մասին մենք քիչ ենք հոգ տա-
նում: — Նրանց մենք համարյա մոռացություն ենք մատ-
նել: Թուջուների հիվանդությունների վերաբերմամբ
գյուղացիք շատ քիչ են դիմում բժշկի, ասելով — Թրու-
ջուներ փոքրիկ կենդանի լն, չարժե դրա համար անհաշ-
գատանալ և անհանգստացնել ուրիշներին:

Այսպես տնտեսություն վարել չի կարելի: Անհա-
ժեռ և ավիլի մեծ ուսադրություն դարձնել բնական բրու-
յուններին: Ժամանակ և, վերջապես, վոր մենք սկսենք

Հրատ. № 1775

Դրավիտ 6694 (բ) Պատ. № 4126 Տիրաժ 4000

Պետերասի տպարան Յերևանում

Թոշնաբուծութեամբ զբաղվել կանոնավոր կերպով: Սովորենք թոշուններ պահել ու բազմացնել, իմանանք, ուսումնասիրենք նրանց հիվանդութիւնները, փրկենք նրանց սատկելուց: Ընթանի բոշունը վո՛չ խաղալիք է յեւ վո՛չ ել զվարճալիք. մեզ կերակրողն է ու մեր բարեկամը:

Ի՞նչ ոգուտ է օալիս քնանի բոշունը

Թոշունը մեզ հսկայական ու բազմազան ոգուտ է օալիս: Նրանից ստացված ձուն, միսը, բմբուլը, փետուրը, ծիրտը—ամբողջովին սղտավետ են ու գործածարելի:

Ձուն յեւ միսը. — Ամենից առաջ նա մեզ տալիս է թանգարժեք սննդամթերք—ձու և միս: Բոլոր մթերքների համեմատութեամբ ձուն համարվում է ամենասննդարարը: Նա փոխարինում է և՛ հացին, և՛ մսին ու լուզին և դուրամորս է: Իզուր չէ, վոր հիվանդներին, հիվանդութիւններից կազդուրվողներին և թուլներին կարգադրում են ձվով կերակրվել: Գլուղականադքատիկ ճաշի պայմաններում ձուն խոշոր դեր է խաղում, մանավանդ ամառը, դաշտային ծանր աշխատանքների ժամանակ: Գլխավորապես արժեքավոր է ձվի դեղնուցը. յերեխաների համար դա չափազանց սղտակար է. նրանով աճում և ամրանում են յերեխաների վոսկրերը: Հիվանդ և թուլ մարդկանց համար նրանից պատրաստում են դանդաղ սննդաբար փոշիներ:

Թոշունի միսը վերին աստիճանի համեղ է: Մովի տարիներում, յերբ հաց չկար, հաճախ մեզ փրկել են էսվերն ու սագերը. հաճախ նրանք մեզ փրկել են հի-

վանդութիւններից, թերևս նաեւ մահից: Թոշունի միսը շատ ավելի սննդաբար է, քան վոշխարի միսը և անհամեմատ դուրամարս է: Դրա համար էլ բժիշկները հիվանդներին ու թուլներին, իրենց առողջութիւնը վերականգնելու համար, հաճախաբարում են ուտել թրոշունի մսե փուկ (բուլլոն), կամ թոշունի միս:

Փետուր յեւ ծիրտ. — Թոշունի բմբուլից պատրաստում են բարձեր ու վերմակներ: Թոշունի ծիրտը դաշտերի ու աղբիւնների համար համարվում է ամենալավագույն պարարտանյութը. նա 4 անգամ ավելի սննդաբար է, քան ձիու աղբը:

Թոշնաբուծութեամբ շահավետբայութիւնը գյուղում. — յեթե փողով հաշվելու լինենք, ամեն մի հավը գյուղում տարեկան պահանջում է մեկ ուրլի ծախս. (մեկ փութ ցորեն), իսկ տալիս է յերկու ուտը յեկամուտ, կեանակի մի հավից տարեկան զոս յեկամուտ է սացվում մեկ ուրլի, ևՍՀՄ ում կա մոտ 200 միլիոն հավ, 50 միլիոն բազ, և 30 միլիոն սագ. — ահա մի հսկայական հարստութիւն: Թոշնաբուծութեամբ համար մի յերկրի կլիման ամենանպաստավորն է. — վո՛չ շոգ է, վո՛չ ցուրտ: Թոշունը շատ է բազմանում, գյուղում նրան պահելը հեշտ է: Մի խոսքով գլուղական պայմաններում թոշնաբուծութեամբ զբաղվելը մեծ ծախս և հողատարութիւն չէ պահանջում: Ամենայն հեշտութեամբ նրանով կարող են զբաղվել կանայք ու յերեխաները:

Թոշնամթերքների առեւթուրը.— Թոշունն անհրաժեշտ է նաեւ քաղաքի բնակչութեան համար: Գաղաքի շուկաներում ու խանութներում մենք տեսնում ենք ձվի պաշար մօրթած ու կենդանի թոշուններ: Այս բոլորը տալիս է

գլուղիք քացի դրանից մեր գլուղը կերակրել և արտասահմանյան շատ ժողովուրդների Արտասահմանում թեև թոչնարութությունը շատ և զարգացած, սակայն այդ նրան չի բավարարում, ուստի մեր թոչուներին մեծ պահանջ կա այնտեղ։ Մինչև պատերազմը մեր հարևան պետություններին, մենք տարեկան թոչնարութիւնքներ վաճառում էինք 100 միլիոն ուրլուիներով։ Գլուղից գլուղ շրջելով, աժառն գնով ու մեծ քանակությամբ հավաքում էին զանազան թոչուներ, քաղաքներում վերավաճառում վաճառականներին, իսկ սրանք էլ այդ մթերքները ուղարկում էին արտասահման ու մեծ փող վաստակում։ Սրանից հետո, իհարկե, այդպես չի յինելու Այդ մթերքները կհավաքի հինգ գլուղի կոոպերատիվը, կամ կուխոզը և ամբողջ ոգուտը կմնա իրենց։

Անարածեւ ե իմանալ քոչնարութւնը պետքի է զիջել իրեն։— Դյուրում թոչնարութությամբ պարագիւն ավելի ձեռնտու էլինի, յեթե մենք սովորենք թոչուներ կանոնավոր կերպով բազմացնել, խնամել, սովորենք թե վոր տեսակներն ու ցեղերը պիտի ընտրել ու պահել, ինչպես թուխս դնել լավ ճւղտեր ստանալու համար, ինչպես կերակրել, պահել, վարպետի հավել լինի խոշոր, դիմացլուն, շատ ձու աճի, պեր լինի և ալլու Դա քիչ է։ Վարպետի մեր աշխատանքը վարձատրվի ինչպես վոր պետքն է, կամ իդուր չանցնի, մենք պիտի լավ իմանանք, թե թոչուներին մեջ ի՞նչ վարակիչ հիվանդութիւններ են տարածված և ինչպես պիտի կովել նրանց դեմ։

Ի՞նչպես զանազանել հիվանդ քոչու՞նք առողջից

Առողջ քոչունի տեսք.— Լավ, փորձված թոչնարութւնը մի հայացքով պիտի զանազանի առողջ թոչունը հիվանդից։ Առողջ թոչունի փետուրները տարածված են հավասար, փայլում են, կատարն ու կատարամորուքը կարմիր են։ Նա շարունակ շարժվում է, քջուջ է առնում, փետուրները մաքրում է, մոխրի և ավազի մեջ մաքրվում է, ջուր և խմում, կշկշում է, ձու չե աճում, անձանոթ հավեր տեսնելիս անհանգստանում է, չի բռնվում, շնչառությունը թեթե և ու աննկատելի, աչքերը, քիթը և կտուրը մաքուր են, ձայնը պարզ ու հնչուն, արտաթորությունը կանոնավոր, հետուլքը մաքուր և կուրծքը կլոր։

Սակայն պատկերը բոլորովին այլ է, չերբ նա հիվանդանում է։

Հիվանդ քոչունի տեսք յեվ ի՞նչպես նկատել այն։— Ամեն մարդ էլ կարող է նկատել հիվանդ թոչունը։ Սակայն պիտի սովորել նրան լավ հետազոտել, վարպետի կարելի լինի հիվանդությունը վորոշել։ Սկզբում նրան պիտի դիտել առանց ձեռք տալու և տեսնել, թե նա ի՞նչպես է իրեն պահում։— Հիվանդ թոչունը օրախ չի, մի տեսակ «շշմած է», աչքերը սառած են, չի կշկշում, քուջուջ չի առնում, իր ընկերներից լիտ է մնում, կամ բոլորովին մահ չի գալիս, յերբեմն կանգնած է, կանչելիս էլ չի վազում, ձու չի աճում, հեղտությամբ բռնվում է, փետուրները խճճված են, թե վերը կախ ընկած, կտուցն ու կատարամորուքը սպրդնած են, կամ ընդհակառակը՝ մուգ գուն ստացած։ Հիվանդ թոչունը ձառքին թոչնում է։ Յերբեմն փուշ-

առւմ է, հորանջում է, փոխում է: Շնչելիս լերբեմն
խոխոց ու անքոց է լսվում, քթից ու կաուցից լոբ-
ձունք է հոսում, աչքերը ջրակալում են: Թռչունը
չի ուտում, կեր չի վորոնում, սակայն հաճախ ջուր է
խմում (տաքութուն, ծարավ):

Դիտեցեք, թե իսկապես, վո՞ր թռչուններն են հի
վանդանում—հավերը, սագերը, թուխերը, ճուտերը և
այլն:

Հետո բռնեցեք թռչունին ու նայեք: Յուրա-
քանչյուր թռչունին նայելուց հետո ձեռքներդ սապո-
նով լվացեք ու ախտահանեցեք: Շոշափեցեք կուրծքը,
կլթը և (առողջ ու կուշտ), թե՛ նեղ ու սուր (նիհար,
բարակացավոտ, հիվանդ): Դիտեցեք, արդյո՞ք թռչունը
փետուրները չի՞ փոխում (աշունը,—այդ ժամանակ նա
թուլանում է), փետրաթափը կանդ չի՞ առել (արդյո՞ք
(վորը տեղի չե ունենում ծանր հիվանդությունների
ժամանակ): Փետուրների մեջ չկան արդյոք միջատ-
ներ—«վոջիլներ» (փետրակեր), լուս, մուս, կաշվի վրա
չկան վերքեր, քնասված տեղեր, գլխի վրա չկան ար-
դյոք խիլեր, ուռուցքներ (ծաղիկ), վզի և վոտների
վրա կեղ և քոս: Արդյոք չե՞ն կարմրել, վահրակայել աչ-
քերը, արականուրները չե՞ն կաշում (զիֆտերիտ), ի-
մացեք մարմնի ջերմությունը (ջերմաստիճանը) այսին-
քը՝ վո՞րքան տաքություն ունի (տենդ), դրա համար
շոշափեցեք կտուցը, կատարն ու վոտները, իսկ
ամենից լավը՝ փոքրիկ ջերմաչափ դրեք հետույքում և
5 բաղնիք հետո նայեցեք.—առողջ հավերի ջերմաստի-
ճանը 41° է, իսկ հիվանդներիինը՝ 42°—43° և ավելի:
Բաց արեք բերանը ու նայեք—չկա արդյոք դեղին
փառ քիմքի, այտերի լեզվի և կոկորդի վրա (զիֆտե-

րիտ): Շոշափեցեք փուշիկը—կուշտ է, փափուկ է,
կախ ընկած է, դատարկ է, արդյոք նրա մեջ չե՞ն շո-
շափվում մեծ, կուշտ բաներ: փորը մեծացած չե՞, և ար-
դյոք փորին հուպ տալիս թռչունը ցավ չի՞ ըզ-
ղում: Կարմրած չի՞ արդյոք հետույքը, կեղտոտված չե՞ն
արդյոք պղատակի փետուրները, ձու չի՞ մնացել ձվա-
բանում, լինչպես և կղկղանքը,—ամուր է, թե՛ ջրալի,
արյունախմոն է, հոտ ունի, կղկղանքի մեջ ճիճու-
ներ նկատվում են, վոտքերը և թևերի հոդերը ուռած
չե՞ն արդյոք: Ճուտերի հետույքը չորացած կղկղանքից
փակված չե՞ արդյոք:

Վարակիչ լսվ վոջ վարակիչ ճիվանդություններ.—
վերոհիշյալ ձեռք թռչուններին դիտելիս և հետեւելիս
լերբեմն հաճողվում և վորոշել նրանց հիվանդությունը:
Հետազարում մեք կտեսնեք վոր յուրաքանչյուր
հիվանդություն ունի իր առանձնահատուկ նշանները:

Յեթե հիվանդությունը թույլ է—թռչունը ա-
ռողջանում է, յեթե ծանր է և ուժեղ—սատկում է: Բը-
ժիշկը կարող է սատկած թռչունը դիտել և ճիշտ կեր-
պով վորոշել նրա հիվանդությունը: Թռչունների ան-
հատական և վոջ վարակիչ հիվանդությունները մեղ չպի-
տի վախեցնեն—նրանց պատճառած քնասներն այնքան
եւ մեծ չեն: Վտանգավոր են վարակիչ հիվանդու-
թյունները: Այս դեպքում պահանջվում է արագ ու
ճիշտ կերպով վորոշել հիվանդությունը և ժամանակին
ձեռք առնել կտրուկ միջոցներ:

ԽՅ և վարակիչ հիվանդություններ

Թռչուններ ինչպես են վարակվում.—վարակիչ
հիվանդությունները փոխանցվում են մեկ մարդուց
մյուսին, կենդանուց-կենդանուն, թռչունից թռչունի:

Այդ հիվանդութիւնները կոչվում են նաև քառափոխիկ կամ կալսոյ:

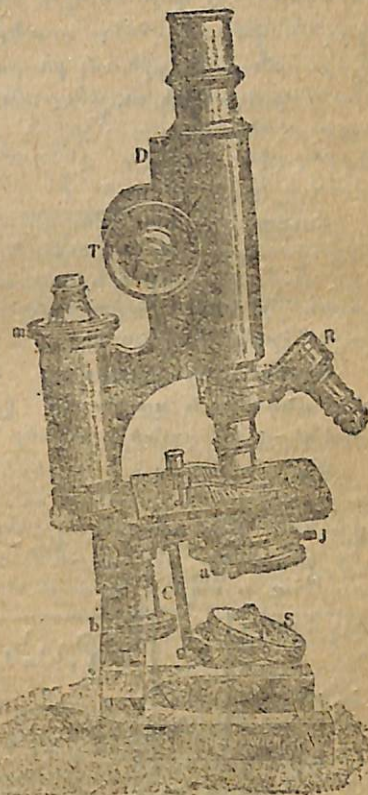
Ուղղակի վարակվում են մեկը-մյուսից: Ուրիշակ, յերբ միասին ուտում են կամ խմում (թքի միջոցով), յերբ կովում են (վերքի միջոցով) յերբ կտցահաշում են սատկած թռչուն և այլն: Այս դեպքում վարակը հենց վարակված թռչունից ընկնում և առողջի բերանը, աչքերի մեջ, յուրաքանչյուր վերքի մեջ, հետուկքի մեջ, ապա անցնում արյան մեջ ու տարածվում և ամբողջ մարմնում: Յերբեմն թռչունները վարակվում են միջնորդական կերպով, որիշակ, կերակրամանից, ջրամանից, կերից, վարակված հողից, մարդկանցից, նրանց հազուատներից կամ ձեռներից ճանճերի միջոցով և այլն: Վարակը ողի կամ փոշու միջոցով քիչ և փոխանցվում: Թույլ, նվազ, նիհար և ճիճուներ ունեցող թռչունները շուտ են վարակվում և հիվանդութիւնն ել զգալով թլամբ են տանում: Պատահում և և ընդհակառակը, կան վարակիչ հիվանդութիւններ, վորոնցից հավերը սատկում են, իսկ սագերն ու բադերը վոչ: Կան հատկապես սագերի, աղավնիների հիվանդութիւններ և այլն: Պատահում են նաև վոր մեծ թռչունը այդ հիվանդութիւններից սատկում է, իսկ ճուտերը՝ վոչ, և ընդհակառակը՝ կա միայն ճուտերի հիվանդութիւն:

Վարակը—այդ մանրէներն են (միկրոբներ)---

Ի՞նչ և վարակը: Իրա մասին դադափար չունեցող մարդիկ ասում են—վարակը՝ «փտած բան է», «թըթվում է», «թույն է», «կեղտոտ արյուն է»: Վոչ, վարակը ուրիշ բան է: Վարակիչ հիվանդութիւնների

պատճառը հանդիսանում են չափազանց մանր, աչքով անտեսանելի կենդանի ելակներ, վորոնք կոչվում են մանրէներ կամ բակտերիաներ: Դժվար է բացատրել կամ նկարագրել, թե վորքան փոքր են այդ մանրէները: Ավազի մի հատիկը բաժանեցէք հազար մասի և նրա մի մասը կլինի մի միկրոբ: Այլ կերպ ասած՝ հազար հատ միկրոբ հավաքեցէք իրար վրա և կըստանաք ավազի մի հատիկ: Ի՞նչպես տեսնել այդ փոքրիկ ելակին, յերբ ավազի հատիկն անգամ հազիվ ետեսնվում: Իրա համար վերցնում են մանրադիտակ (տես նկ. № 1) — դա խոշորացնող ապակիներով մի գործիք է:

Այդ գործիքը մեծացնում է շատ ուժեղ չափով—հարյուր, հազար և ավելի անգամ: Յեթե վարակված արյան մի կաթիլը խոշորացույցով նայենք, նրա մեջ բազմաթիվ մանրէներ կտեսնենք: Հապա վորքան կլինեն նրանք

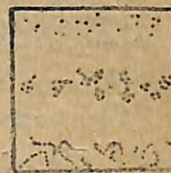
Նկ. 1. Մանրադիտակ (նայում են փոքր մեջուղ՝ վերից վար):

ամբողջ մարմնի մեջ, հասնում է փոքր մասերներ, վորտեք խոշորացույցով անգամ աննկատելի յեն, դրա համար եւ նրանք կոչվում են անտեսանելի մանրեններ (թուլունների ժանտախտի մանրենները): Հենց այդ մանրեններն են, վոր առաջացնում են հիվանդությունը, իսկական վարակը հենց դրանք են: Հիվանդների թքի մեջ, բերանում, քթում, թարախում, վերքերի մեջ, արյան, կլկղանքի ու մեզի մեջ—ամենուրեք վիտում են այդ մանրենները: Ուրեմն՝ ինքնին հասկանալի լե, թե ինչպես հիվանդ կենդանին կամ թուլունը տարածում է հիվանդությունը:

Յուրաքանչյուր հիվանդություն ունի իր մանրենը: Մենք հետազոտում կժանոթանանք թուլունների խոլեբայի, բարակացավի և նրանց այլ հիվանդությունների մանրենների հետ: Բժիշկը մանրելի տեսակով կարող է վորոշել հիվանդությունը:

Մանրենները լինում են չերեք տեսակ,—ցուպիկաձև, գնդաձև և գալարուն (կամ պտուտակաձև): Այդ մանրենները կենդանի ելակներ են (տես նկ. № 2):

Մանրադիտակի տակ յերևում են, թե նրանք ինչպես շարժվում են, աճում ու բազմանում են: Նրանք բազմանում են սալոսպիկի արագությամբ: Մի մանրելից կես օրվա ընթացքում առաջանում է 40 միլիոն չատ: Ահա այսպիսի արագությամբ է աշխատում վա-

Նկ. 2. Յերեք տեսակի վարակիչ մանրե

Ցուպիկ-ձև մանրե

Գնդաձև մանրե

Գալարուն կամ պտուտակաձև մանրե

բակիլ հիվանդությունը, յերբ նա ընկնում է իր համար նպատակավոր միջավայր—մարդու, անասունի, թռչունի մարմնի մեջ:

Բնութիւյան մեջ կան բազմատեսակ մանրեններ, սակայն նրանց մեջ կան նաև շատ ողորակարներ:

Մարդկանց և կենդանիների մարմնի մեջ բուն են զնում դանազան վարակիչ, թունավոր մանրեններ, վորոնց հետևանքով առաջանում են ծանր հիվանդություններ: Լաբորատորիաներում բժիշկները կարողանում են վորսալ այդ մանրեններն և աճեցնել: Այդպես աճեցրած (մանրենների գաղութներ կամ կույտեր) մանրենները կարելի չէ տեսնել նաև հասարակ աչքով: Բացի դրանից, վորսած և աճեցրած վարակիչ մանրեն բժիշկը կարող է պատվաստել առողջ թուլունին և նա կհիվանդանա, դա կոչվում է ճանաչողական (ստուգողական) պատվաստում, (գիտական լեզվով՝ դիագնոստիկական պատվաստ):—Իբրե ցանկանում են ստուգել՝ վորոշել հիվանդությունը: Այս ձևի պատվաստումն առանձնապես արժեքավոր է այն դեպքում, յերբ վաղուկ մանրեն անտեսանելի լե և մանրադիտակը չի ոգնում: Յեթե անհրաժեշտություն զգացվի, բժիշկը կարող է սպանել, վորնչացնել մանրեն, կրակը, յեռացրած ջրը, դանազան դեղորայքը (դրանց մասին խոսք կլինի հետո) վորնչացնում են մանրեններին:

Վարակիչ հիվանդության բազուն օրջանը.—Թըռչունը վարակվելով, իսկույն չի հիվանդանում, այլ հիվանդանում է մի առ ժամանակից հետո: Որինակ, ասենք հավը վարակվել է ախտը, սակայն նրա վրա հիվանդության նշանները չերևում են լերկու օրից հետո: Վարակը մտնելով մարմնի մեջ, սկզբում կարծես թաքնվում է: Նա դեռ թույլ է, մանրենների քանակը քիչ: Այդ շրջանում նրանք սկսում են միայն բազմանալ և

բակիչ հիվանդութիւնն ասանձնապէս ծանր չե (տիֆ, դիֆտերիա), այդ դեպքում հիվանդներին պիտի դատել, պահել առանձին շենքերում և բժշկել: Հիվանդներին խնամելու դեպքում առողջներին հետ շփում չպիտի ունենալ: Իսկ լեթե այդ հնարավոր չե, ապա պիտի ըսկան ռուգջներէց և հետո անցնել հիվանդներին: Հիվանդ թուշուներին ձեռք տալուց հետո, պիտի մաքուր լվանալ ու ախտահանել ձեռները, հագուստն ու վտանամանները: Եզիկ լալ և ունենալ հատուկ դոզնոց և հատուկ վտանամաններ:

Վարակիւմ վայրերն ու առարկաները պիտի մաքել ու ախտահանել յեկ ինչ վոք կաշելի յե՝ վոչնչացնել:—Հաւարուան ու հաւերի բակը պիտի մաքրել ու եզել, ժողովել ծիրանն ու աղբը: Այն տեղերը, վորտեղ ման են լեկել հիվանդ թուշուները, և բնկած են յեղել սատկածները—այդ տեղերում հոդ պիտի շաղ տալ, եզել ու այրել: Այդ տեղերը պիտի ախտահանել և եզել կամ մոխիր ցանել: Փայտե սակավարժեք հին իրերը, (բուռն, գերանները, տախտակները, թաւերը, եզելները, փալասի կտորները, ջրատաշտերը և այլն) պիտի այրել: Մնացած բոլոր իրերը, ինչպէս նաեւ հաւաքնի պատերը, հատակը, կեղամանները, առաստաղը, բոլորը, բոլորը պիտի քերել, տաշել, ապա չեռացրած ջրով և հետո չմարած կրով ախտահանել կամ սպիտակացնել:

Պիթի ախտահանել, վոչնչացնել ամբողջ վարակը:—Հիվանդ և սատկած թուշուները վարակում են ամբողջ բակը: Լորձուքի, ծիրանի և արջան միջոցով վարակիչ միկրոբները կպած կլինեն բոլոր իրերին: Միկրոբներն անտեսանելի չեն, սակայն նրանց պիտի դտնել, վոչն-

չացնել: Միկրոբներին կարելի չե վոչնչացնել տառկած հաւերը և մյուս իրերը այրելով: Կրակը և չեռացրած ջուրը անխնա վոչնչացնում են ամեն տեսակի վարակ:

Մետաղա իրերը պիտի տաքացնել, շիկացնել: Յեթի վարակիւմ իրերը հնարավոր չե այրել կամ չեփացնել, ապա այդ իրերը պիտի հողում խորը քաղել: Իսկ լեթե այրել կամ թաղել չի կարելի, այդ դեպքում պիտի ախտահանել: Այդ քանը վորքան կարելի չե պիտի շուտ անել, քանի վարակը չի չորացել, չի փոշիացել, քանի դեռ ճանձերը նրան չեն տարածել (իսկ ձեռքը՝ քանի վոր չի ստուել՝ գետնին կաշել): Ախտահանել—կնշանակի վարակն անջնաա դարձնել, վոչնչացնել: Ախտահանելու համար գեղատնից վերցնում են դանազան գեղեր և ջրի մեջ լուծում են: Միկրոբներին ախպիսի լուծույթով պիտի ախտահանել, վոր նրանք մի անգամից վոչնչանան: Չպիտի բալակահանալ միայն կարբոլան լուծույթ սրակելով, վոր միայն հոտ տալ վոչ. վարակիւմ իրը ուղղակի պիտի թրջել. այնպէս ինչպէս ցնցուղով ջրում են բանջարանոցը: Այդ դոլծողութիւնը պիտի կրկնել մի քանի անգամ, և դա կլինի իսկական ախտահանութիւն:

Ախտահանութեան համար կարելի չե առաջարկել գեղատան և տնային հետեւալ եթան և լալ միջոցները:

Յեռացրած ջրով լվանալ բոլոր իրերը, հատակը և այլն:

Յեռացրած մոխրաջուր.—մի դուլ ջրին խառնել 3 ֆունտ մոխիր, լեկ տալ և նրանով լվանալ բոլոր իրերը:

Կիր.—մի դուլ ջրի մեջ լուծել 5 ֆունտ չմարած կիր և նրանով ախտահանել հաւաքնի պատերը, հա-

2044

տակը և թառերը: Կամ թե՛ հատակի վրա կիր շաղ տալ և ապա լվանալ:

Սեղ կարօքովը սապոնի հետ.—մի դուլ տաք ջրի մեջ գցել 2 ֆունտ սապոն, ավելացնել 2 ֆունտ սև կարբոլ ու խառնել:

Զսած կարբոլ.—մի դուլ ջրին խառնել 1 ֆունտ կարբոլ:

Կրեսոլին.—մի դուլ ջրին խառնել մի ֆունտ. հոտ ունեցող դեղ է, վորից ճանճերը փախչում են:

Ծծմբով ծախ սալ. հավաքնի բոլոր ծակերն ու ճեղքերը ցեխով—կամ թղթով պիտի ամուր փակել. ջրով թրջել պատերն ու հատակը, մանրալով կրակ դնել ախտակ և վրան ծծումբ ածել (մի խորանարդ սա ժեն ուրին մի ֆունտ) և հավաքնի դուռը ամուր փակել, 24 ժամից հետո դուռը բանալ—հողմահարել:

Սասկած քոչուկներին պիտի վոչնչացնել.—Սատկած թռչունի դիակում միկրոբը յերկար և ապրում: Այդ դիակը պիտի իսկույն վոչնչացնել:

Գյուղերում ինչպես են անում:

Սատկած թռչունը տանում են ու գցում են դաշտը, վորպեսզի շները, գայլերը կամ թռչունները ուտեն, կամ գցում են գետը, բանջարանոցը, փողոցը, կտուրը, կամ թե չե՛ ուղղակի հարևանի բակը: Դրա հետևանքով ել վարակը տարածվում և ամենուրեք: Դա անթույլատրելի չե, դա հանցանք է, այդպես անողներին պիտի դատի տալ: Սատկած թռչունի պիտի այրել: Յեթն այրելու հնարավորություն չկա,—ապա հավաքնից հետո, 1½ արշին խորությամբ պիտի թաղել հողում և վրան ել լցնել չմարած կեթ: Պիտի հետևել,

վոր ճանապարհին դիակից արյուն չկաթի, ծիրա չըթափվի և այլն:

Յեթն վառակիչ միկրոբ.—Յեթն վառակիչ միկրոբը չոչնչացնենք, նա յերկար կապրի, նողի, աղբի մեջ միկրոբը կարող է ապրել ամիսներով: Դրա հետևանքով ել վարակը կրկնվում է միևնույն տեղում: Զորությունից և արևի ազդեցությունից միկրոբները արագորեն վոչնչանում են:

Վառակիչ հիվանդությունների բժշկելը.—Յեթն այնպիսի վտանգավոր հիվանդություն է, ինչպես խոլերան կամ ժանտախտ,—ապա հիվանդներով դբաղվելը և կենդանի վարակը տնտեսության մեջ պահելը բոլորովին միտք չունի: Մենք վերն արդեն ասացինք, վոր նման դեպքերում հիվանդ թռչուններին պիտի դլխովին վոչնչացնել:

Միայն մի քանի հիվանդությունների ժամանակ, ինչպես որինակ, դիֆտերիաի, կարելի չե բժշկությամբ դբաղվել: Սակայն այդ մասին հետո:

Պատվաստումների մասին.—Թռչունների վարակիչ հիվանդությունների դեմ կռվելու ամենալավ միջոցը պատվաստումներն են (ինչպես մարդկանց ծաղկի պատվաստումը): Պատվաստումների շնորհիվ ողգանիզմը վարակումների դեմ ձեռք է բերում պաշտպանություն (դիտակաճորեն դա կոչվում է իմունիտետ կամ վարակամիթոս), պատվաստումները առողջ թռչուններին պաշտպանում են վարակի մից, իսկ յերբեմն նաե՛ բժշկում հիվանդներին: Պատվաստումների դեղերը պատրաստվում են մեծ քաղաքներում հատուկ լաբորատորիաներում: Պատվաստումներով արագ կերպով կարելի չե վերջ տալ հիվանդություններին և թռչուններին ազատել վարակումներից:

Պատվաստման նյութերը լինում են յերկու տե-
սակ—քիմուկ (արյունաշին) և վակցին: Շիճուկը արագ
և ազդում և հետևանքն էլ լինում է զբաղան: Սակայն
այդ ազդեցութունը յերկարատե չէ. բացի այդ, շի-
ճուկը թանգու վակցինը թեև արագ չի ազդում, բայց
նրա ազդեցութունը տևական է ու ինքն էլ եժան:
Մենք հետագայում կխոսենք, վոր յուրաքանչյուր նի-
վանդուրյուն իր պատասխան ունի: Խոլերայի պատ-
վաստն ոգնում է միայն խոլերայի դեմ, դիֆտերի-
անը—դիֆտերիան դեմ և այլն:

Նկ. 3. Պատվաստում կաշվե տակ (ծոճրակում)

Նկ. 4. Պատվաստում կրծքի միակ-
նեքում (մսի մեջ):
գործադրվում, վորովհետև թանգ են: Մեծ չափերով

պատվաստումներ կատարելը պահանջում է միջոցներ և
անասնաբուժական ոգնություն լայն կազմակերպում:
Պետք է ամեն միջոց ձեռք առնել, վորպեսզի պատվա-
ստումների գործը մատչելի դառնա պուղական վա-
րերում:

Ենչպես պատասխանել բուժօճերի մարակի, նիվանդուրյուններից

Վարակիչ հիվանդութունների դեմն ամենիս հա-
մար նախորդ պիտի պատրաստվել: Ավելի հեշտ է
հիվանդութունը ներս չթողնել, քան նրան դուրս ա-
նել: Դրա համար էլ պիտի աշխատել, վոր թոչուն-
ները լինեն առողջ, ուժեղ և դիմացկուն: Լավ խնամք,
հավաքներ յմաքրութուն, խմելու մաքուր ջուր, թարմ,
անդարար կեր (վոչ փամած, վոչ թթված), շոգից
ու ցրտից, խոնավութունից ու միջանցիկ քամիներից
պաշպանութուն— ահա այն կանոնները, վորոնց պի-
տի հետևել թոչնարութունից և պարապելիս:

Մենք դիտենք, վոր վարակը չի ծնվում վոչնչից.
նա միշտ էլ բերվում է մի ուրիշ տեղից: Թոչուններ
վաճառելու շուկաները, թոչունների ցուցանակե-
սները, նրանց տեղափոխութունը վարակված վազան-
ներով, վանդակներով, դամբուղներով ու սայլերով,
վարակված վայրերից թոչուններ գնելը, սատկած
թոչունների ամեն տեղ պցելը, շները, վայրի դաղան-
ները, վայրի թոչունները, ճագերը, թոչնավաճառքով
զբաղվածները և այլն, և այլն,— ահա այս վտանգնե-
րից պիտի պաշտպանել թոչուններին: Թոչուն գնելիս,
խելուչն չպիտի բաց թողնել հների մեջ, այլ մեկու-
սացնել և ազդպես պահել չիրիւ շարաթ: Մեկուսա-
րանի շենքը պիտի լինի պարզ, հասարակ, առանց ա-

վերջը միջնապատերի, վորպեսզի լվանալն ու ախտահանելն հեշտ լինի:

Հավերի համար կեր և նրանց աակը փոխաջամբար չպիտի գնել այն տնտեսություններից, վորտեղ թռչունների վարակիչ հիվանդությունն է յեղել: Կեղտոտ ջրի փոսերը ավաղ կամ մոխիր պիտի լցնել և շուտ-շուտ փոխել: Թռչուններին չթողնել վոր արտաքնոցներում և կեղտոտ ջրի հորերի մոտ քուջուջ անեն: Հավարնում ամանով պիտի դնել քիչ թթու ջուր (10-20 կաթիլ աղաթթու կաթնցնել ջրի մեջ):

Յեթե հարևանների մոտ յերևացել է թռչունների վարակիչ հիվանդություն, ապա հավերին բակից դուրս չպիտի թողնել: Վարակված բակը կամ տնտեսությունը մի առ ժամանակ փակ պիտի լինի և այնտեղից յիլ ու մուտն արգելվի: Յուրահանդեսներում և թռչունների վաճառքի շուկաներում պիտի սահմանել անասնաբուժական հսկողություն:

Սակայն տնտեսական ձևը առնված այս բոլոր միջոցներն ու նախազգուշացումներն անողուտ ու անհետևանք կանցնեն, յեթե նույնը չանեն մյուս հարևաններն ու ամբողջ գյուղը: Յեթե մեկը իր բակը պաշի շատ մաքուր, ախտահանի և այլն, մի խոսքով վոչնչացնի վարակը, իսկ հարևանն այդ ուղղությամբ վոչինչ չանի, շատ բնական է, վոր նրա բակից վարակը հեշտությամբ կարող է անցնել մյուս բակերը: Այսպիսի ծուլ հարևանը վտանգավոր է մոչ միայն իր անմիջական հարևանի համար, այլև ամբողջ գյուղի համար: Ավելին. յեթե մի գյուղ միահամուռ ուժերով վարակը դուրս քշի, իսկ

հարևան գյուղը վոչինչ չանի, դարձյալ մոչ մի հետեւ վանք: Հենց այդ պատճառով ել մեզանում չեն վերջանում անասունների և թռչունների վարակիչ հիվանդությունները:

Յեթե հիվանդությունը յերևացել է մի տնտեսության մեջ կամ մի գյուղում, — ապա բոլոր հարևան տնտեսությունները, ամբողջ շրջանը պիտի միահամուռ ուժերով հանդցնեն այդ կայծը, վորպեսզի նա հրդեհ չդառնա: Միայն բնդհանուր, կոլեկտիվ ու կազմակերպված ուժերով կարելի յե կովել վարակիչ հիվանդությունների դեմ:

Այսպեղ մեծ ոգնություն կարող են ցույց տալ կոոպերատիվները:

Այդպիսով, մենք իմացանք, վոր՝

1. Ընտանի բույուների վարակիչ հիվանդությունները տարածված են ամենուրեք յեվ մեծ վնասներ պատճառում գյուղացիական սնեսություններին:

2. Պես է զարկ տալ բույուբուծության զարգացմանը, նա մեծ ծախս չի պահանջում, յեվ բույուբուծությամբ պարագողին ու պեսությանը մեծ ոգու է տալիս:

3. Գյուղացի-թռչնաբուծը պիտի կարողանա ճանաչել հիվանդ թռչունը և զննել նրան:

4. Թռչունը վարակվում է կամ անմիջականորեն՝ թռչունից կամ վարակված առարկաների միջոցով:

5. Վարակի պատճառ հանդիսանում են կենդանի միկրոբներ կամ բակտերիաներ, վորոնք յերեք տեսակի յեն. — ցուպիկ միկրոբներ, գնդաձեղ միկրոբներ յեվ պսուսակաձեղ միկրոբներ:

Միկրոքները չափազանց փոքր ելակներ են. նրանք հազար անգամ փոքր են ավազի հատիկներից հասարակ աչքով անտեսանելի լինաւ: Նրանց կարելի չե տեսնել միայն մանրադիտակով:

6. Վարակված թռչուններն սկզբում ունենում են հիվանդութեան քազուն (արտաբերից աննշանակի) արջան (1—6 ար):

7. Հիվանդութեանները լինում են. — սուր (կարճատեւ) յետ խրոնիկական (տեւական), հաղվողուտ դեպքերում լինում է շանթահար (ինչպես կաթվածը):

8. Յերը յերեւում է թռչունների վարակիչ հիվանդութեան՝ պեք է նիվանդները գտել առողջներից, նիվանդներին վոչնչացնել, վարակված իրերը կամ վոչնչացնել կամ մաքրել ու ախտահանել յետ ձեռք առնել նախազգուշական միջոցներ:

9. Ավելի հեշտ է չթողնել, վոր հիվանդութեանը ներս դա, և շատ ավելի դժվար է նրան դուրս անել:

10. Մի քանի վարակիչ հիվանդութեանների դեմ հաջողութեամբ կարելի չէ կովել նախազգուշական յետ բուժական պատասխաններ կատարելով:

11. Թռչունների վարակիչ հիվանդութեանների դեմ պիտի կովել վնչ թե անհատական ուժերով, այլ կազմակերպված հասարակական միջոցներով, — ստեղծելով ամբողջ շրջանի կովելակով-հասարակական միասնական ճակատ:

✱

Այժմ տեսնենք, թե թռչունների ինչպիսի վարակիչ հիվանդութեաններ կան և ինչպես պիտի կովել նրանց դեմ:

2. ԹՐՈՒՆՆԵՐԻ ԽՈՒՆՐԱ

(Հավերի խոլերա)

Այս հիվանդութեանն ամենատարածվելի է միւնուշն ժամանակ մեծ ավերածութեաններ պատճառող հիվանդութեան և Նա հայտնի չե շատ վաղուց: Դեռ մեր պապերի ժամանակ թռչունների խոլերան արբում-մաքում էր ամբողջ դավառներ ու նահանգներ: Այս հիվանդութեանն էլ զլխավորապես դոճ են դնում մեր թռչունները: Դա թռչնաբուժութեան ամենակատարի թշնամին է: Այդ հիվանդութեանը խոլերա անուն են տվել, վորովհետեւ թռչունն էլ սատկում է փոքրութեամբ խոլերայից, ինչպես մարդիկ մեռնում են խոլերայից:

Վոր յի բերեւում է արածված քաշումների խոլերան. — Թռչունների այդ հիվանդութեանը տարածված է բոլոր յերկրներում, բացի Անգլիայից, վոր շրջապատված է ծովերով: Մեզ մոտ հավերի խոլերան տարածված է ամենուրեք: Անկուշն չկա, վոր այդ հիվանդութեանը չլինի:

Ինչպես է լինում քաշումների խոլերայի վարակը. — Թռչունների խոլերայի վարակը՝ ցուպիկաձև միկրոք է: Հիվանդ ու սատկած թռչունների արյան, վայծաղի, յերիկամուքների, աղիքների և ամբողջ մարմնի մեջ (խոշորացուցցով նայելիս) մենք կգտնենք անթիվ քանակութեամբ ցուպիկաձև մեկրոքներ, վորոնք ըստ ձևի նման են տակաոփի կամ ձվի՝ պարզ միջուկով (զրանք հենց կոչվում են ձվաձև ցուպիկներ) (տես նկ. № 5): Փորձված բժիշկը խնայն ճանաչում է խոլերայի միկրոքը և չի շփոթում մյուս հիվանդութեան-

ների միկրոօրգանիզմի հետ: Կարգաւորութեանը կարելի չէ վորոշել միկրոօրգանիզմը և մեծացնել:

Ապրո՞ւմ եւ արդո՞ւ խոլերայի վարակը.—Հավի խոլերայի միկրոօրգանիզմը չորութեանից և արևի ճառագայթների ազդեցութեանից վոչնչանում եւ մեկ-յեկու ու-

Նկ. 5. Թռչունի խոլերայի ցուպիկ միկրոօրգանիզմը.

Թռչունի խոլերայի ցուպիկները (վարած և սեծաց.)	Առողջ թռչունի մաքուր արյունը (արյան գնդիկները)	Խոլերայով վարակ. թռչունի արյունը (խոլերային միկր- արյան գնդիկ, մեջ)
--	--	--

վա ընթացքում: Դիակներում, աղբի ու հողի մեջ ապրում եւ մեկից-յեկու ամիս: Յեռացրած ջուրը եւ ախտահանական միջոցները իսկույն վոչնչացնում են վարակը: Սառնամանիքները նրա վրա չեն աղդում,—նա դրան դիմանում եւ և ապրում:

Վա՞ր բռնունքներն են վարակվում խոլերայով.—Խոլերայով վարակվում և հիվանդանում են բոլոր ընտանի և վայրի թռչունները: Նույնիսկ խոզերը թռչուններից վարակվելով հիվանդանում են: Մլուս կենդանիները—ձին, խոշոր ցիլլյուրավոր տավարը, ճագարները և այլն, ինչպես նաև մարդիկ թռչունների խոլերայով չեն հիվանդանում: Սակայն, յեթե նրանց այդ հիվանդութեամբ վարակեն (սրսկեն), նրանք կհիվանդանան և կմեռնեն: Յեթե վոքեն մի անտեսու-

թյան մեջ խոլերա յերևաց, ապա, սովորաբար, այդ անտեսութեան բոլոր հավերը կհիվանդանան ու կսատկեն: Յեղական զիրացրած հավերը, վոչ ջահել ու անձան հավերը շուտ են վարակվում և ծանր եւ հիվանդանում են: Վոչ ցեղական, տեղական հավերը ավելի դիմացկուն են, սակայն տարբերութեանն այնքան եւ մեծ չէ: Փոքրիկ ճուռերը և շատ պառավ հավերը քիչ են հիվանդանում: Հիվանդոտ ստամոքս ունեցող թռչունները շատ շուտ են վարակվում: Խոլերային համաճարակից հիվանդանում են նաև վայրի թռչունները—աղափները, ագռափները, կաքափները և այլն:

Ինչպես եւ ստամուկում վարակը.—Մենք վերն արգեն ասացինք, թե վարակի տարածման մեջ ո՞վ է ինչն եւ մեղավոր.—չուկան, թռչունների ցուցահանդեսները (առանց անասնաբուժական հսկողութեան), վարակված վազոնները, վանդակները, դաշտ ու գեղետների մեջ գցած սատկած թռչունների դիակները, շները, կատուները, մկները, վայրի թռչունները և այլն: Աղափներն ու ագռափները վարակը տարածում են իրենց փետուրների միջոցով: Վարակը կարող եւ տարածվել նաև ձվերի միջոցով, յեթե նրանց կճեպը կեղտոտված եւ վարակվածի կամ հիվանդի կողմանքով: Փայտօջիկները, թռչնաճանճը, բլբլը, վոջիկները (փետրակեր) նույնպես խոլերային միկրոօրգանիզմի տարածողներ են:

Ինչպես եւ մեզում խոլերային վարակը բռնունքի մարմնի մեջ յեւ ինչ եւ անում այնտեղ.—Թռչունները խոլերայով հաճախ վարակվում են բերանից, ստամոքսի և աղիքների միջոցով, իսկ գլխավորապես վարակվում են բերանի, կակորդի, կաշվի, աղիքների ու վուանի

վրա լեղած վերքերի և քերծվածքների միջոցով: Այդպիսի քերծվածքներ կարող են լինել նաև աղիքներիում (ճիճուներից, սուր փշերից և այլն): Խոլերային միկրոբն ընկնելով աչքալիսի մի վերքի մեջ, անցնում է արյան մեջ և չերակներին միջոցով տարածվում ամբողջ մարմնի մեջ, բազմանում և և թռչունը դրանից հիվանդանում և: Վարակվելուց մինչև հիվանդանալը (թաղուն շրջանը) շատ կարճ է տևում—հաճախ մի քանի ժամ, ամենաշատը՝ 1-2 օր: Արյունը փչանում է, անպետքանում, մարմնի ներքը բորբոքվում և Միկրոբի թույնը վարակում և թռչունին ամբողջովին և նա սատկում և: Յեթե այդ ժամանակ թռչունին ձվաբանում ձու լինի, ապա նա չի վարակվում և խոլերային միկրոբով:

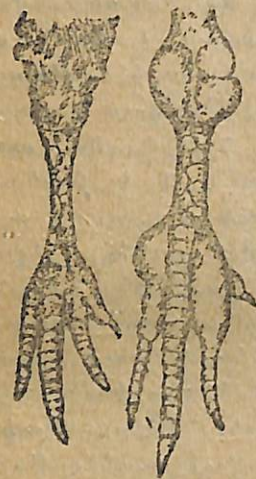
Խոլերայով հիվանդ բռնունն ի՞նչպիսի տեսք է ունենում.—Մենք սկզբում ասացինք, թե ինչ փոփոխություն է տեղի ունենում հիվանդ թռչունի մեջ: Խոլերայի ժամանակ թռչունն ափսիս չի տանջվում.—նա տխրում է, չի վազվզում, քնկոտ է դառնում, դողում է, փետուրները ցցվում, փշաքաղվում են: Չի ուտում, բայց անվերջ ջուր է խմում: Տաքությունը բարձրանում է մինչև 43° ու ավելի: Գլուխը շարունակ ծոված է լինում դեպի մեջքը կամ թաղցրած թևերի տակ: Թևերը փռված են լինում ու կախ ընկած, վոտքերը թույլ վորից թռչունը յերերվում է, ծնկալոց լինում և ընկնում: Յեթե թռչունին գլխի վրա բռնենք —քթից և կուռցից դարձանոտ լորձուք կհասի, անքերը արտաթափալում են: Գլուխը և վիզը յերերին ձգվում են, կատարը և ականջադնդիկները միանում են (վոչ միշտ): Սկսվում է փորլուծություն, սկզբում

լինում է քիչ թույլ, հետո արդեն ջրալի և կանաչ դուլնի, յերերին արյունախառն կամ սպիտակ փթթուջներով: Հետագայը կիզառալված և փետուրները կպած: Միայն ուժեղ, շանթահար խոլերայի դեպքում լույծ չի լինում: Թռչունը դժվարությամբ է ընչում: հաճախ հորանջում է, խառցնում, դառնում և բոլորովին քնկոտ, ինչպես անկենդան, չի կանգնում և, վերջապես, սատկում է:

Սուր, խոնիրկական յել ժամրանալ խոլերա.—Հիվանդությունը սովորաբար տևում է 1-2 օր, հազվադեպ դեպքերում՝ 3 4 օր—դա խոլերայի սուր ձևն է, վոր ամենատարածվածն է և ամենավտանգավորն է: Ծառ հազվագեղ է խոնիրկական խոլերան, վոր տևում է 1-2 ամիս: Այս դեպքում, կարծես, թռչունը հիվանդանում է թևի, բայց նա հյուսվում է աստիճանաբար, վոտքերը սառում են և վերջապես, սատկում և: Խիստ սակավ պատահում է նաև խոլերայի շանթահար ձեռ-թռչունը հանկարծ սատկում է, ասես կաթակնահար լեղած: Մի անգամ թռչունների հիվանդությունն էր տարածված մի գյուղում: մենք տեսանք, թե ինչպես բոլորովին սոողջ մի քաղաղ ուրախ ուղվարթ վաղում էր հավերի հետևից, կանչում էր, ուղիղ աքաղաղների հետ կռվում, և հանկարծ վիզը յերի կարացրեց, բարձր ձայնով կանչեց, թևերը թափահարեց, վեր թռավ, դեռին դիպավ ու սատկեց: Պարզվեց, վոր խոլերա չեղ: Պատահում է, վոր այս ձևով հավր սատկում է ձու ամիս: Խի քաղաղը՝ հավրն քնկնալորելու:

Խոլերան ավերիչ հիվանդությունն է.—Յեթե այդ հիվանդություն դեպքում վաչ մի նախազգուշական

միջոց չի ձեռնարկված, ապա տնտեսութեան մեջ չեղած թոշուները կվարակվեն և համարյա բոլորն ել կսատկեն։ 100 հիվանդից առողջանում են 5-ը, իսկ յերբեմն վոչ մեկը։ Ազատվում և միայն այն թոշուներ, վորը պատահաբար չի վարակվել և մեկ ել առողջացածը։ Խոլերայից առողջացած թոշուներ յերբեք կանոնավոր չի կաղդուրվում։ Շատ քչերն են կաղդուրվում, սակայն դրանք ել իրենց ամբողջ կյանքում լինում են թուլ, նիհար, կադ Այդպիսի թուլը, կաղ և ուռած վոտքերով (տես նկ. № 6) հաշմանդամ թոշուներ խիստ վտանգավոր և նրա հոգերում դառնվում և թարախ իսկ այդ թարախ մ յերկար ժամանակ ապրում են խոլերային միկրոբները։ Մի քանի ամսից հետո, յերբ խոլերան վերջացած և լինում և ամեն ինչ հանդրատացած, հանկարծ այդպիսի մի կաղ թոշուների վոտքի թարախակալած ուռեցքը պատրուկում և, վարակը՝ դուրս գալիս, և ահա նորից սկսում և համաճարակը։ Դրա համար ել այդպիսի հլուծված, հիվանդ թոշուներին խոլերայից հետո պիտի վոչնչացնել։

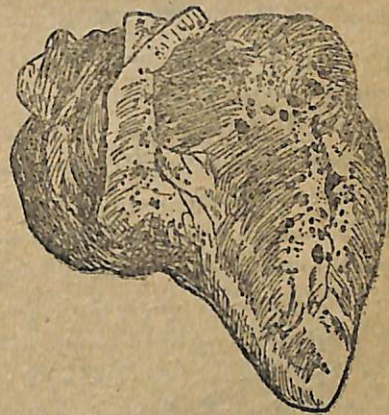

Նկ. 6. Թոշուների խոլերայի բրոնխիական ձեռ (ձախ կողմում առողջ վոտ, աջ կողմում ուռած հոգերով վոտ)։

տնտեսութեան բոլոր թոշուներին։ Առաջին որը հավանդանում են 2-3-ը, յերկրորդ որը նորից 5-ը,

յերրորդ որը միտնդամից 12-ը և այսպես շարունակ։ Ընդամենը մի շաբաթվա ընթացքում բոլորը վարակվում են և կիսից ավելին սատկում։

Մի տնտեսութեան մեջ յես տկանատես յեղա մի ծանր պատկերի, բակի այս ու այն կողմում վաղվում եյին դեռ առողջ հավեր ու ճուտեր, միմյանց կացահարում եյին սղծկում։ Ամբարի մոտ կուչ յեկած, նրսած եյին 5-6 հավ, նրանց մոտ արդեն մեկը սատկած—ընկած էր, հավաքնում ընկած եյին մի քանի դիտկներ, իսկ բակի մի տնկյունում խոխոացնում և յին մի քանի հիվանդ հավեր։ Ցանկապատի մոտ ընկած եյին սագն ու չերկու բադ։ Ցանտիկինը լայլա եր։ Նույն տխուր պատկերն եր նաև հարևանի բակում։ Ի՞նչ կեսեսենք, յերե դիմաեսենք խոլերայով սատկած քոչուներ։— Աղիքներին ուժեղ բորբոքում։ Աղիքներին ներսը խիստ կարմիր, նրանց վրա բաղմաթիվ բլրածեր։ Աղիքներում լորձը թանձր առնախառն։ Մրտի վրա մանր, ինչպես լվի կծած, խիստ կարմիր արյան բծեր ու կետեր։ Այդ յերե վուլթն ավելի նկատելի յե բաղերին ու սագերին մոտ (տես նկ. № 7)։ Դրանց սիրտը կարծես արյունով կեղտառված լինի։

Նկ. 7. Խոլերայով սատկած թոշուների սիրտը (սրտի վրա արյան բծեր)։

կյարգը խիստ բորբոքված, դեղին գույնի, մեծացած, փափկած, հեշտութեամբ փշրվող: Հաճախ ծածկված սպիտակ մանր կետերով: Աման հավերի ձգվանցքը բորբոքված, կարմրած:

Ինչպե՞ս վորո՞շել քուլունի խոլերան.— Ուշադրութեամբ դիտելով հիվանդութիւնը և լավ հիշելով մինչև այժմ առածները,— խոլերան կարելի չի վորոշել: Խոլերայի նման են նաև յերկու այլ հիվանդութիւններ:— հավի ժանտախտը և հավի տիֆը: Դրանց մասին մենք կխոսենք հետո:

Խոլերան կարելի չի վորոշել այսպես: Ժանտախտով չեն հիվանդանում սաղերն ու բաղերը: Տիֆով հիվանդանում են ավելի թեթև, հիվանդութիւնը տեւում է ավելի յերկար և առողջացողները թիֆը ել ավելի չեն լինում: Բժիշկը ավելի ճշտութեամբ կարող է վորոշել: Նա կդիտադիտի ստակած թուշունը և որդունը խոշորացուցով քննելով՝ կտեսնի խոլերայի միկրոօրգանիզմը: Յեթե այդ քիչ է, ապա նա վարակը կպատվաստի առողջ հավին, աղափուն, բաղին, ճաղարին, մկանը, և դրանք բոլորն ել մի օրից հետո կստակեն: Յեթե տեղում բժիշկ չկա, ապա հետադարձելու համար նրան կարելի չի ուղարկել հավի վտար:

Այդպիսով, վորպեսզի կարելի լինի վորոշել հավի խոլերան, պիտի նկատի ունենալ հետևյալ զլխավոր նշանները:— ամենակարճ ժամանակում, առանց բացառութեան հիվանդանում են բոլոր թուշունները, հիվանդանում են չտիտադանց ծանր կերպով, բոլորն ել ունենում են սաստիկ լույծ և բոլորն ել 1-2-3 օրվա ընթացքում սատկում են: Դիտահատութիւնը պարզում է աղիքների բորբոքում, սրտի

վրա խիստ կարմրագուն շաղկապներ, խոշորացուցի տակ յերևում են խոլերային միկրոօրգանիզմը:

Թուշունների խոլերայի դեմ կռվելը.— Թուշունների խոլերայից պիտի վախենալ այնպես, ինչպես հրդեհից: Այս հրդեհը փոչնչացնում է բոլոր թուշուններին: Խիստ ուսպմահանորեն պիտի կազմակերպել ու կրթուել այն բոլոր նախագլուշական միջոցները, վորոնց մասին մենք խոսեցինք այս գրքուկի սկզբում: Ձեռն կրկնում: Պատմեմ միայն ինձ հետ պատահած մի դեպքի մասին: Յն շուկայում գնեցի 10 հավ և պահում ելի մեկուսացած, առանձին: Յերկու օրից հետո մի հավը խոլերայով հիվանդացավ: Յես նրան մորթեցի ու ալբեցի: Մնացածները խորից բաժանեցի: Նորից հիվանդացան յերկուսը: Դրանց ել վոչնչացրի: Մնացածները չվարակվեցին և հարցը դրանով փակվեց:

Հենց վոր խոլերա յերևա, չպիտի թաղցնել, ալ ալ մասին խսուշ պիտի հայտնել իշխանութեան ու հարեաններին: Մեղ մոտ, բոտ օրենքի, լուրաքանչլուր մարդ պարտավոր է, վարակը յերևալուն պես հայտնել տեղական իշխանութեանը կամ շրջանային անասնաբույժին: Պետք է շտապ կերպով անասնաբույժ տեսնել: Կամ հիվանդութիւնը վորոշելու համար նրան շտապ կարգով նյութելու ուղարկել:

Ոգնում են առդյոք դեղերը քուլունների խոլերայի դեպքում.— Վո՛չ: Հիվանդ թուշուններին բժշկել չի կարելի և կարիք ել չկա: Հիվանդներին, վորքան կարելի չի, պիտի շուտ վոչնչացնել, քանի դեռ նրանք չեն վարակել մյուսներին: Առողջներին վարակվելու վտանգից ապահովելու համար կարելի չի, նախազգուշական նպատակներով, դորձ ածել դեղեր: Սակայն դրանց վրա հուշս դնել չի կարելի:

Առողջ թռչունների խմելու ջրում (լեռացրած) խառնում են յերկաթի արջասպ (կես թեյի գդալ մի բաժակ ջրին), տանին (նուշնքան), սալիցեկան թթվում (նուշնքան), կրեալին (2-4 կաթիլ խառնել ջրին, կամ խմորի գնդիկներով)։ Վերջևս արտասահմանի անասնաբույժերը խորհուրդ են տալիս առողջ և հիվանդ թռչուններին սրսկել (1-5 գրամմ) կարբոլյան թթվում (5% լուծույթ) և դա իբր թե ոգնում եւ Արտասահմանյան ուրիշ բժիշկներ սրսկում են դեղատան միախմբի լեղակ, վորը լավ հետևանքներ և ունեցել և իբր թե նուշնիսկ հիվանդները առողջացել են։ Բժիշկներն ու թռչնաբույժները խորհուրդ են տալիս գործածել նաև ուրիշ դեղեր։ Մակաչն լես կարծում եմ, վոր արդ բոլորն ել իդուր ե, թռչունի խոլերան վոչ մի դեղից չի վախենում։

Պատասխաններ քոչունի խոլերայի դեմ. — Թռչուններին խոլերայից պաշտպանելու միակ վստահելի միջոցը՝ պատվաստումներն են։ Արտասահմանում հավախոլերային պատվաստումները կիրառվում են մեծ շափերով։ Մեզ մոտ ել նա աստիճանաբար մուտք և գործում, իսկ տեղ-տեղ նուշնիսկ լաչն չափերով կիրառվում։ Հակախոլերային պատվաստումներ անում են միայն վարակված վայրերում, յերբ թռչունների վարակվելը անխուսափելի լե։ Պիտի պատվաստել վարակված շրջանների բոլոր թռչուններին և արդ պարտադիր պիտի լինի բոլորի համար։ Պատվաստումների համար դործ են ածում շիճուկ (արլունային) և վակցին։ Թռչունների խոլերայի դեմ պատվաստելու շիճուկը Խ. Ռուսաստանում առաջին անգամ պատրաստել և անասնաբույժ Սիդովը։ Այժմ այն պատ-

րաստում են շատ քաղաքներում։ Նա պետութունից պահանջում և բավականաչափ միջոցներ։ Մակաչն պատվաստումները համար հանդիսանում ե լավ միջոց։ Առողջ թռչուններին սրսկում են կաշվի տակ կամ կրծքի մսի մեջ՝ 3-5 գրամմ։ 100 հավին մի շեր շեր կռկռ բավական և։ Բացահայտ հիվանդներին սրսկել չարժե։ Նրանց պիտի վոչնչացնել։ Մեզ մոտ շիճուկով պատվաստված են մի քանի հարյուր հազար թռչուն, և փորձերը ցույց են տվել, վոր նա արագ կերպով դադարեցնում ե համաճարակը։ Բացի այդ, պատվաստած թռչունները յերկու շաբաթվա ընթացքում չեն վարակվում։*) Պատվաստման մյուս ձևը վակցինան ե, սա թեև եժան և և մատչելի, սակայն այնքան ել վստահելի չե։ Մեր հանրապետութուն մեջ դեռ ես չայն ծավալով վակցինային պատվաստումներ չեն կիրառվում։ Բժիշկները պիտի լուծեն հետևյալ հերթական հարվածային խնդիրը—թռչունների խոլերայի դեմ պատրաստել պատվաստելու եժան և լավ վակցինա։

Վոչ այլ կերպ, քան միայն պատվաստումներով մենք կարող ենք հաղթել թռչունների խոլերային։ Յերբ խոլերա յերևա—պիտի պահանջել, վոր պատվաստումներ կատարվեն։ Բաց կրկնում ենք, պատվաստումներին զուգընթաց պիտի խստորեն գործադրել այն բոլոր նախադրուշական միջոցները, վորոնց մասին խոսեցինք,—ալիսինքն կաբանաին, թռչուններին մանր խմբերի բաժանել, մաքրություն, ախտահանություն, յեռացրած ջուր, աղբի ու դիակների հավաքում և ալլն։ Մեզ մոտ խոլերան միևնույն տեղում

*) Պրոֆ. Սիգովի վերջին փորձերը հաստատել են, վոր թռչունները չեն վարակվում միայն 6 որվա ընթացքում։ ԽՍՀ.

կըկնվում է տարիներով, վորովհետև լեբըք վարակը արմատախիլ չենք անում, այլ ընդհակառակը՝ ինքնիստ ենք տաքածում այն:

Զպետք է մոռանալ այն կարևոր հանգամանքը, վոր յեթե բռնկվեց խոլերայի հեղեհ, այն անհատական ուժերով հանգցնել չի կարելի: Ամեն ինչ, թե պատվաստումները, թե՛ մաքրելը, թե՛ ախտահանությունը և այլն, այդ բոլորը պիտի անել միասին: Յեթե նախազգուշական այդ բոլոր միջոցները կատարեն ամենքը և միասին ու միաժամանակ էլ վերջացնեն—ապա այդ ժամանակ միայն վարակը վնասվում է չի կարող:

Թռչունների խոլերայի մասին բոլոր ասածները կրկինք համառոտ կերպով:—

Թռչունների խոլերա

Թռչունների խոլերան խիստ վարակիչ ու համաճարակային հիվանդություն է:

Տարածված է արտասահմանում և մեզ մոտ՝ շատ վայրերում:

Նրա վարակը—հատուկ ցուպիկանով միկրոբներ են:

Այդ միկրոբները ցուրտ և խոնավ տեղերում կենդանի յեն մնում մոտ 2 ամիս: Վարակվում են բոլոր բույուցները—թե՛ ընտանի և թե՛ վայրի:

Խոլերայի վարակը կարելի չէ պատվասել հանվ թռչունների վոչ ցեղակից կենդանիներին:

Տարածվում է—շուկաների, թռչունների ցուցահանդեսների, թռչունների գիականների տեղափոխման, շների,

թռչունների, միջատների, մարդկանց և զանազան բրերի միջոցով:

Վարակիչ են թռչունների կղկղանքն ու լորձուքը, իսկ սատկածների՝ ամբողջ մարմինը:

Վարակումը կատարվում է բերանի վերքերի և մարմնի ֆեքովածքների միջոցով:

Հիվանդ թռչուններն ունենում են փորլուծություն և լինում են սաստիկ թուլ:

Կան խոլերայի լեբկու գլխավոր տեսակներ—

1. Սուր (կարճատև), վոր տևում է 1-2 օր,

2. Տևական, վոր տևում է մեկ ամիս և ավելի (պատահում է հազվադեպ):

Զափազանց հազվադեպ է նաև ռանքահար ձևը յերբ թռչունը սատկում է բուլեխալիս:

Դիահառու՛ր—աղիքների ուժեղ բորբոքում, առվա արյան բծեր, ներքին օրգանների բորբոքում:

100 հիվանդ թռչունից առողջանում են 5-ը, իսկ լեբքեմն և վոչ մեկը: Առողջացածներն իրենց ամբողջ կյանքում բույլ են լինում:

Դեղեր—անգուս են

Պատվաստու՛ր—շիճուկով կամ փակցիկնայով—խոլերայի առաջն առնելու գլխավոր միջոցն է: Պատվաստումները պիտի լինեն մասսայական յեվ պարտավորիչ:

Թռչունների խոլերայի դեմ պիտի պայքարել միացյալ ուժերով յեվ կազմակերպված:

3. **ԹԻՌԱՆՆԵՐԻ ԺԱՆՏԱԽՑ**

Թողունների այս հիվանդությունը նույնքան սարսափելի ու ազդերիչ է, վորքան խոլերան:

Ի՞նչպէս հայաքերեցիւմ բոլունների ժամատասը.—
Մասշիներում գիտնականներն անգամ թռչունների ժա-
տատարը խողերալից չկին դանազանում և թռչուն-
ների բոլոր վարակիչ հիվանդութիւնները խողերա
էյին համարում։ Ժամատարը հիմնավորապէս ուսում-
նասիրեցին սրանից միայն քսան տարի առաջ. իբր
թաշնաբուծական մի ցուցահանդիսում (Գերմանիայի
Բաշնաշվելից քաղաքում) հանկարծ բռնկվեց վարա-
կիչ այդ հիվանդութիւնը, և այնպէսի ծավալ տագաով,
վոր որական հարյուրավոր հավ էր ստախում։ Գերմա-
նական թռչնաբուծները սարսափեցին ու շփոթվեցին
(ցուցահանդիսում յիղած թռչունները բոլորն էլ ամե-
նաբնտիրներն էին ու ցեղական), Բժիշկներն ու զրտ-
ֆետրներն սկսեցին ուսումնասիրել, հետազոտութիւն-
ներ կատարել։ Սկզբում կարծում էին, վոր հիվան-
դութիւնը խողերա չէ։ Սակայն խողերալին միկրո-
ներ չկան։ Հետաքրքին հասկացան վոր դա մի ինչվոր
նոր հիվանդութիւն է։ Թաշնաբուծները արագ կերպով
ցուցահանդիսից հեռացան, իրենց հետ տանելով նաև
հիվանդ հավերին։ Դրա հետեանքով ժամատարը տա-
րածվեց Գերմանիայում, անգամանցով ուրիշ յերկիր-
ները։ Բժիշկներն սկսեցին ավելի ուշադրութիւմ ու-
սումասիրել այդ նոր հիվանդութիւնը և, վերջապէս
պարզվեց, վոր դա մի առանձին վարակ ե—բոլունների
ժամատասը.

Վերադարձվելով Երևանից Երևանի քաղաքացիական խորհուրդի քարտեզագրության

— Համաճարակային այս հիվանդությունը ամեն տարի
գրեթե և զանազան լեռերներում, իսկ ամենից հաճախ
Երասխայում և Գերմանիայում: Պատահում և նաև մեղ
ձուռ: Վերոհիշյալ ցուցանանքներից ուստի խոչնդարձ-
ները քայքայ հիվանդությունը բերին նաև Ռուսաստան
և նա շուտով տարածվեց Լենիզբադի շրջակայքի շատ
վայրերում: Հավերի ժանտախտը Յեվրոպայից անցավ
նաև Ամերիկա (Միացյալ Նահանգները), վերտեղ ենա
ամենից ուժեղ տարածված և: Թեև հավերի ժանտախտը
մեզ մոտ ավելի քիչ և պատահում, քան խոլերա, բայց
նա շատ ավելի ավերիչ է:

Ինչպիսի վարակ է հավերի ժանտախտը. — Ժանտախտի հերոսները հատուկ միկրոօրգանիզմներ են, վերոնք խոշորացուցած նուշխակ անտեսանելի լինո. Այդ միկրոօրգանիզմները վերին աստիճանի փոքր են, անտեսանելի, բայց սաքսափելի վնասատու և թունավոր։ Նա կենդանի ելակ է (ինչպես խոլերայի միկրոօրգանիզմը) և թրշունի մարմնի մեջ շատ արագորեն աճում և բազմանում և։

Ի՞նչպե՞ս իմացանք, վոր այդ անտեսանելի միկրոբը շնչավոր ե և նույնիսկ բազմացող: Ահա թե ինչպե՞ս—
Յեթն ժամատախտով վարակված հավի արջուներից վեր-
ցանք մի կաթիլ և խառնենք մի դույլ ջրի հետ ու
այդ ջրից մի կաթիլ սրակենք ասողջ թռչունին, ապա
նա կվարակվի և մարմնի բոլոր մասերը—արյան մեջ,
լյարդում, մաշի և վոսկրերի մեջ կլինեն այդ վարակի
միկրոբները: Հետո, յեթն հենց այդ նույն թռչունից
վերցնենք մի կաթիլ արյուն և դարձյալ խառնենք մի
դույլ ջրի հետ ու նրանով վարակենք լերկբորդ հա-
վին, ապա նա ել կվարակվի ժանտախտով: Այս ձևով
կարելի լի վարակել նաև յերբորդ, չորբորդ, հինգե-

որոշ հավին, և այլն: Այստեղից պարզ է, վար ժանտախտի միկրոբը հավի մարմնի մեջ բազմանում է:

Ահա ինչպիսի դարմանալի վարակիչ միկրոբներն են կենդանիների ու թռչունների մոտ:

Ժանտախտի միկրոբ աճեցնելը դեռ չեն սովորել:

Կենսունակ է առդյոք ժանտախտի միկրոբը— ժանտախտի ախտահանելի միկրոբը չերկար ապրում է սառեցած թռչունի դիակի, արյան և ներքին օրգանների մեջ: Ապրում է նաև նրա կղկզանքում և հողի մեջ: Մի քանի ամիս ապրում է ծածկած ցուլու տեղում, իսկ լաբորատորիաներում նրան պահում են մինչև 2 տարի: Արևի տակ և չոր ողում ժանտախտի միկրոբը արագորեն վոլնչանում է: Կարբոլը, կրեոլինը և նման այլ դեղերը նույնպես նրան սպանում են:

Վճռորոշումներն են հիվանդանում ժանտախտով— ժանտախտը հավի հիվանդութունն է: Վարակվում են միայն հավերը, հնդկահավերը, փասխանները, խոյտահավերը (սրանք հավերի ցեղակից թռչուններ են): Ջրային թռչունները— սագերը, բադերը, կարապները ժանտախտով չեն վարակվում: Չեն վարակվում նաև աղափները և մյուս կենդանիները: Ժանտախտի վարակը, բացի թռչուններից ուրիշ վոչ վոքի պատվաստել չի կարելի: Ցեղական գեր ու ածան հավերն ավելի շուտ են հիվանդանում և ավելի ծանր են հիվանդանում, քան վոչ ցեղական և նիհար հավերը, թեև տարբերութունը քիչ է նկատվում, մանր ճուտերը սաղավ են հիվանդանում: Հավի ժանտախտով հիվանդանում են մի քանի վայրի և սենյակի (վոչ բոլորը) թռչուններ, ինչպես որինակ, ծտերը, աղափները, սարյակները, տարմահավը, բուն, թռթակը և այլն:

Թռչուններն ի՞նչպես են վարակվում ժանտախտով—

Այնպես, ինչպես և խոլերայով: Միկրոբը գտնվում է կղկզանքի, արյան, լորձուների, արտատուքի և մսի մեջ: Նա ընկնում է առողջ թռչունի բերանը, աչքի, կալվի քերծվածքների, վոտքի վերքերի մեջ և այնտեղից անցնում է արյան մեջ: Ծնճողակները և մյուս վայրի թռչունները հաճախ այդ հիվանդութունը դուրսից գլուղ են տարածում: Վարակը տարածվում է նաև հավերի առ ու ծախսի միջոցով, տեղափոխության ժամանակ, սառեցած հավերի դիակներից և այլն, մի խոսքով՝ ինչպես խոլերայի ժամանակ:

Ի՞նչ արհամիմ նշաններ ունի հավի ժանտախտը—

Այս հիվանդութունը նույնպես ունի իր թաղուն շրջանը, վորը տևում է 3—5 օր: Ժանտախտը արտաքինպես շատ նման է խոլերային, այս դեպքում էլ փորձված մարդը նույնիսկ կարող է սխալվի: Հավերը դադարում են շուր խմելուց, ուտելուց, տխրում են, ինչպես խլացած կոնգնում են մի տեղում, դառնում են քնկոտ, վոչնչի չեն նայում, վոչինչ նրանց չի դբավում, ման դալիս յերերվում են, սալթաքում: Գլուխը, վիզն ու վոտքերը ցնցումների ժամանակ ձգվում են: Կատարն ու ալկանջա գնդիկները հաճախ մուգ գույն են ստանում, կարմրում են, մանավանդ ածան հավերը: Կաշին ամբողջովին կարմրում է, արտահանուքները, այտերն ու գլուխը ուռչում են, աչքերը խվվում և արտատվակալում: Բերանից լորձուք է հոսում, հավը հաճախ թափահարվում է, յերբեմն փորը լուծում է: Գլուխը ծռվում է դեպի մեջքը, տեղի չեն ունենում ցնցումներ, վոտներն ու թեկերը քաշվում են: Ցերբեմն հավը գետնին է խվում ինչպես ուշագնաց, պտույտ է դալիս:

ծվում է, տաքութիւնը բարձրանում է մինչև 38 — 40°
Սատկելուց առաջ հազիւ մի անգամից սառում է:

Նկ. 8. Ժանտախտովի հավ:
Ջրվեր կախ ընկած (սատկելուց առաջ) ու ընդհատակէս սատ-
կում: Ժանտախտի խրոնիկական ձև չի լինում: Ժան-
տախտով հիվանդացած հավերը չեն առողջանում, բո-
լորն էլ սատկում են:

Ժանտախտով սասկած հավը դիտանաելիս ի՞նչ ենք տես-
նում. — Ներքին փոփոխութիւնները շատ մեծ են: Ստա-
մոքսումն է կրծքում լինում է մեծ քանակութեամբ ջրալին
հեղուկ (ջրդողութեան նման), վորն ողի ազդեցութեան
տակ դառնում է դողդող: Դողդողանման հեղուկ լինում
է նաև սրտի վրա, թոքերում և նույնիսկ կաշվի տակ:
Այս հեղուկը գոյանում է հավի ամբողջ ներքին որ-
գանների բորբոքումից: Ստամոքսում, ներսի կողմից,
կարմիր գարու նման շարված են լինում արջան բծեր:
Յերբեմն արջան բծեր լինում են նաև սրտի վրա: Հա-
ճախ (բայց վոչ միշտ) բորբոքված են լինում նաև
աղիքները: Բայց աղիքներում արյուն չի լինում:
Լյարդը մեծանում է, փափկանում և գեղին գույն ըս-
տանում:

Այսպէս հավը տա-
լվում է 3 — 4 — 5 որ և
սատկում է: Սատկե-
լուց առաջ զրուխը կամ
ընկնում է մեջքի վրա,
կամ կախ ընկնում:
Շատ քիչ պատահում
է. նաև ժանտախտի
շանթահար ձևը — հա-
վերը հիվանդանում են

Ինչպէս ժանտախտը զանազանի խոլերայից. — Ժա-
տախտով հիվանդանում են միայն հավերը (և հնդկա-
հավերը): Շատերի կատարն ու տեղանջադնդիկները սե-
փանում են. արտանառքերը ուռնում են, փուրը բռնու-
թիւն չի լինում: Շատերը ցնցվում են: Բոլոր հիվան-
դացածները սատկում են: Սատկած թռչունների մարմ
նում շատ ջուր է լինում (ջրդողութեան), ստամոքսում
լինում են կարմիր բծեր: Խոլերայից վոչ մի միկ-
րոբ չի ցուլց տալիս: Յեթե բժիշկը ժանտախտի վարակը
պատվաստի հավին, աղաւնում և ճագարին, ապա հավը
ժանտախտով կվարակվի, իսկ աղաւնին և ճագարը
վոչ (ստուգողական պատվաստ):

Ժանտախտը չալիտի շփոթել թռչունների մշուս
հիվանդութիւնների հետ:

Թռչունների մի ուրիշ ախտի վարակիչ և մեծ
ափերածութիւններ պատճառող հիվանդութիւն չկա,
ինչպիսին ժանտախտն է (նաև խոլերան):

Բժեկելը. — Ժանտախտը բժշկելու մասին մտածելն
ավելորդ է: Պիտի ասել, վոր հավերի ժանտախտն ա-
ւելիկ սարսափելի չէ, քան խոլերան: Բարեբախտա-
բար մեզ մոտ, ԽՍ Թուրքաստանում հավերի ժանտախտը
բուն չի գրել և քիչ է պատահում:

Պատվաստումներ. — Թռչունների ժանտախտի դեմ
պատվաստման միջոցներ դեռ չկան: Հավերի ժանտախ-
տի դեմ կռիւն միջոցը — տակաւին նախազգուշական
անասնաբու. ժական — սանիտարական միջոցն է, ինչպէս
խոլերայի և այլ հիվանդութիւնների դեպքում: Այ-
սինքն՝ զգուշանալ հավեր գնելուց շուկայից, ցուցա-
հանդեսները, հարկանները, վաղոններով, վանդակ-
ներով ու գամբուղներով հավեր փոխադրելուց: Նոր

զնո՞ն հա՞վերը միաժամանակ պահել մեկուսացած, ու-
շաղթութեամբ հետմիջ հա՞վերին, թաղել սատկած հա-
վերի դիակները և ալլն: Այդ բոլորը մենք արդեն գի-
տենք: Յերբ հիվանդութուն չերևա, յուրաքանչյուր
գիտակից քաղաքացի այդ մասին պիտի հայտնի: Ար-
տասածմանում թռչունների ժանտախտը թաղցնողները
զատի չեն արվում: Յերբ հիվանդութունը բռնկի,
սպա նրա առաջ առնելու համար պիտի ձեռք առնել
նույնպիսի խիստ միջոցներ, ինչպես խոլերայի ժա-
մանակ:—Առողջ թռչուններին զատել հիվանդներից,
մաքրել, ախտահանել հավաքները, բակերը և այլն:
Այստեղ էլ պայքարը հաշոգութեամբ կպսակվի, չիթե-
ալն տարվի համերաշխութեամբ ու միահամառ ուժերով:

* *

Թռչունների ժանտախտի մասին կարճ, մի քանի
խոսքով կարելի չե հետևյալն ասել:

Հավերի ժանտախտը

Խիստ վարակիչ, համաճարակային հիվանդութուն է:
Տարածված է արտասահմանում, իսկ Խ. Ռուսա-
ստանում քիչ և պատահում:

Վարակը՝ անհետանելի կենսունակ միկրոբ է: Միկրո-
բը ցուրտ յնի խոնավ տեղերում ապրում է մինչև 3 ամիս:

Վարակվում են հավերն ու հնդկահավեր յնվ մի
քանի վայրի թռչուններ: Զրային (սաղերն ու բազերը)
բուշուրներ չեն վարակվում:

Ժանտախտը տարածվում է այնպես, ինչպես խո-
լերան—շուկայի, ցուցահանդեսների միջոցով և ալլն:

Վարակիչ և կղկզմաճի, լորձուճի, և ալլն:

Ամենից շատ վարակվում են մարմնի վերքերի յնվ
հերձածների միջոցով:

Հիվանդ թռչունները լինում են շատ թուլ, ու-
նենում լորձահոսություն, շղաձուրքություն, սակավ
դեպքերում՝ նաև փորլուծություն:

Հիվանդութունը տևում է 1—2—3 օր: Դիակա-
տությունը—ստամոքսում հեղուկային արտաթորու-
թյուն եվ արյան կամփր բծեր:

Խեղելը չի ոգնում:

Ֆն առողջանում:

Պատասխան միջոցներ չկան:

Հասարակական պայքար, ինչպես խոլերայի դեպ-
քում:

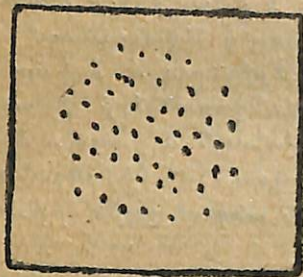
4. ՀԱՎԵՐԻ ՏԻՓԸ

Տիփը—հավերի նոր վարակիչ հիվանդություն է.—
Տնտեսության մեջ հանկարծ հիվանդանում են 3—4
հավ կամ հնդկահավ: Յերեք օրից հետո դարձյալ չերեք
հավ աղարում են ուտելուց և փետուրները ցցվում
են: Այնուամենայնիվ մի շաբաթ, նորից հիվանդանում են
յերկու հնդկահավ: Դրանով վերջանում է. իսկ մյուս
հավերը չեն հիվանդանում: Հիվանդացածների մի մասը
ոտակում է, մի մասն էլ առողջանում: Անցնում է 3-4
ամիս, նորից նույն կարգով սկսում են հիվանդանալ
այն ավերը, վորոնք առաջին անգամ չեղին հիվան-
դացի:

Այդ վարակիչ հիվանդութունը — թռչունների
տիփն է: Դա այնքան սարսափելի չէ, ինչպես խոլի-
րան սակայն խիստ վարակիչ և համառ հիվանդու-
թյուն է և փաստաբար տնտեսության համար:

Յերկար ժամանակ չեղին կարող գործել այս հի-
վանդութունը, չգործում ելին խուլերայի հետ, լար-
ծում ելին թե դա մրսածութունն է, կամ ստաժքսի
հիվանդութունն է այլն: Միայն սրտնից 18 տարի ա-
ռաջ նախ արտասահմանում, ասպտ մեզ մոտ վերջնա-
կանապես ճշտությամբ վորոշեցին թուզունների բիֆր:
Պարզվեց, վոր դա մի առանձին վարակիչ հիվանդու-
թյունն է, վոր նման չէ վնչ խուլերային և վնչ և ժան-
տախտին:

Վարձեղ և քարածված բուշունների սիֆր.— Թուզուն-
ների տիֆը տարածված է արտասահմանում և այլ
լեռերներում, մասնավանդ հարավային տաք յերկրնե-
րում: Մեզ մոտ, և Ռուսաստանում այդ հիվանդու-
թյանը կարելի չէ հանդիպել ամեն տեղ: Մենք շատ
հաճախ այդ հիվանդությունը տեսել ենք լեռնի-
գրադի, Ստավրոպոլի, Վարոնեթի, Մոսկվայի և այլ
նահանգներում:

Թուշունների սիֆի վա-
րակը.— Առանձին յուպիկ
միկրոբներ են, վորոնք նը-
ման չեն խուլերայի միկրո-
բներին:

Այս միկրոբն աքի լի
ընկնում բաղմաթիվ այլ
հատկություններով և բը-
ծիչներն այդ շատ լավ գի-
տեն: Տիֆի միկրոբը բավա-
կան դիմացկուն է ու առողջ
և կարող է ամիսներով ապ-

նդ. 9. Թուզունի տիֆի ցուպիկ
միկրոբը:
րել խոնավ հողում, ազբի՝ մեջ, գիտկներում և ջրն:

կարողատրիաներում նրան կարելի չէ կենդանի պա-
հն մինչև 3 տարի: Տիֆի միկրոբը ապրում է հի-
վադ և ստակած թուզունի մարմնի վոչ բոլոր մասե-
րում— այս բանը պիտի լավ հիշել: Այդ միկրոբները
շատ են լինում աղիքների մեջ, ալելի քիչ՝ փայծա-
ղու և լյարդում և բոլորովին քիչ՝ արյան մեջ: Տիֆի
միկրոբներ բավականաչափ քանակությամբ լինում են
վորոնների մեջ (վոսկրուղեղում):

Վոր քուշուններն են հիվանդանում սիֆով.— Տը-
նայն թուշուններից հիվանդանում են միայն հավերի
ցեղից թուշուններն— հավերը, հնդկահավերը, փա-
սիադ և այլն, հետեապիս՝ տիֆը միայն հավի հիվան-
դությունն է: Մյուս թուշուններից— յերգող թուշունները
(դեճանիկը, սարյակը և այլն), ագապիները, աղավինները
(դեճանիկը, սարյակը և այլն), ագապիները, աղավինները
նույնպես կարող են վարակվել: Ամենից ծանր հիվան-
դանում են հավերը, թեթև՝ հնդկահավերը: Ցեղական և
գեղական ալելի շուտ են հիվանդանում, քան վոչ
ցեղական և նիհար հավերը: Ծուռներից վարակվում են
2— տասնականները: Պիտի նկատենք, վոր ջրային
թուշունները (բադերն ու սագերը) տիֆով չեն վարակ-
վոլ (նրանք ունեն իրենց տիֆը): Հավերի տիֆով
կալի չէ վարակել ճագարին ու մկան և նրանք կը-
հանդանան: Մարդիկ այդ տիֆով չեն վարակվում (մար-
կնց տիֆը բոլորովին այլ հիվանդությունն է): Զմեռը հա-
լրի տիֆը քիչ է լինում. ամենից շատ լինում է գար-
նն ու ամռան, մասնավանդ անձրևային յեղանակ-
րին:

Ինչպես է քարածվում վարակը յով բուշունները ինչ
ես են վարակվում.— Այս դեպքում ել վարակը տա-
ածվում է այնպես, ինչպես խուլերայի և ժանտախտի

Ժամանակ: Բայց ամենից շատ նա տարածվում է սին հավերի միջոցով, վո՛րոնց հիվանդությունը պետք է թաղուն շրջանում: Հիվանդությունը միևնույն ուղում կրկնվում է աչն պատճառով, վոր հավերի առողջանալուց հետո (նույնիսկ) վարակը դեռ չեկար ժամանակ մնում է նրանց որդանիդմի միջ: Հավերը վարակվում են միայն բերանից, չերբ նրանց ստամոքսն է ընկնում տիֆի միկրոբով վարակված կեր կամ ուր: Յեթե ասողջ թռչունը տիֆով վարակված թռչունի լյարդ կամ աղիքներ ուտի—նա առանց ալկալու-թյան կվարակվի: Վարակը գլխավորապես դառնում է հիվանդ թռչունի կղկղանքի և լորձույթի մեջ:

Տիֆով հիվանդ քաչուկի օտեր, առամիրն ալիքն էլ սարսափելի չեն, ինչպես խոլերայի կամ ժանտախտի դեպքում: Տիֆի վարակը ալիքան էլ թունավոր ուժեղ չի: Բայց և ալիքան ծանր ու շատ ֆրաստը հիվանդությունն է: Վարակվելուց հետո հիվանդության թաղուն շրջանը տևում է 2—3 օր և ավելի, հետևա-կան է հիվանդությունը: Հավը շատ քիչ է ունի, քիչ է խմում, տխուր է, չի վազվզում, աստիճանաբար ուտելուց բոլորովին դադարում է, տիրում է և ամեն շարժվելու նստում է մի տեղ, նիհարում, թուլանում և, տաքությունը բարձրանում է մինչև 43°: Հավն սկսում է լուծել: Այսպես շարունակվում է 3—4 օր, մեկա-բաթ, չերքեմն նաև 10—15 օր: Այդ ժամանակաշ-թացքում հավը բոլորովին նիհարում է, լուծը դառնո՛ւ է հաճախակի, կյանքը աստիճանաբար մարում թռչունը սառնում է: Սակայն պատահում է, վոր շարաթ հիվանդանալուց հետո, հավը սկսում է կամս կամաց ուտել, կողոլորվել և առողջանալ: Տիֆը ձը

նդվող հիվանդությունն է, թռչունները հիվանդանում են լերկար ժամանակ. բոլորը միաժամանակ չեն վա-րակվում: Տնտեսություն մեջ հիվանդությունը տևում է 1—2—3 ամիս և հետո ինքն իրեն դադարում է: Բայց 2—3 ամսից հետո նորից կրկնվում է: Դա էլ նրանից է, վոր հիվանդացած թռչունները, բոլորովին առող-ջանալուց հետո էր դեռ լերկար ժամանակ (մի ամիս և ավելի) իրենց որդանիդմում ունենում են տիֆի միկ-րոբը և, նրանց արտաթորությունները միջոցով վարակ-վում են մյուս թռչունները և ճուտերը: Պատահում են նաև տիֆի շանթաճար ձևերը—հավերը մի քանի ժամ-վա ընթացքում հիվանդանում են ու սառնում: Այսպի-սի դեպքեր պատահում են վարակի լերկալու առաջին որերում: Այս հիվանդությունների ժամանակ թռչուն-ների մոտ 50% սառնում է:

Մի անգամ իմ 56 հավից մի ամսվա ընթացքում սառնեց 11-ը, իսկ մի ալ անտեսություն մեջ 23-ից սառնեց 8-ը:

Արտասահմանում—մի քանի տաք լերկերներում տիֆով բոլոր հիվանդացած հավերը, մահավանդ վա-րակի առաջին որերում, սառնեցին:

Սասկած քաչուկների դիախոսության ժամանակ հա-տաբերվում են տյնալիսի նշաններ, վորոնցով իսկույն վորոշվում է տիֆը,—թռչունը խիստ նիհար է (միայն հանկարծամահության դեպքում չեն նիհարում), վուշիկը դատարկ, փալժաղը խիստ մեծացած—մուգ կարմրա-գույն և մի քանի անգամ մեծ առողջ փալժաղից (տես նկ. № 10. առողջ փալժաղը տկողնի մեծություն է լինում, իսկ տիֆով վարակվածինը՝ աղավնու ձվի մե-ծություն): Խիստ մեծանում է նաև լյարդը. նա դեղ-

նում և, փափկում և ծածկում և ամբողջ ստամոքսը Աղիքները միշտ լինում են բորբոքված վիճակում:

Այսպիսով թռչունների տիֆով հիվանդ լինելը կարող է վորոշել նաև վոչ մասնադետը, այլև յուրաքանչյուր թռչնաբույժի փորձված աչքը: Բժիշկը կարող է ավելի հըշտությամբ վորոշել տիֆը: Նա խոշորացուցով կտեսնի միկրորը, նրան կորսա, կաճեցնի և առանց խոշորացուցի նրան տեսանելի կդարձնի: Յեվ լեթի քիչամարվի, ապա նա կարող է ստուգողական պատվաստումներ կատարել: Վարակել հավին, աղավնուն, բաղին, ճագարին, ըստ վորում աղավնին ու հավը կվարակվեն տիֆով, իսկ բաղն ու ճագարը՝ վոչ:

Պատահում է, վոր թռչունները միաժամանակ հիվանդանում են խոլերայով և տիֆով: Այդ դեպքում իհարկե, պիտի պայքարել միայն խոլերայի դեմ:

Յեթե դժվար է վորոշել, թե ինչ հիվանդություն է, ապա պիտի միշտ դիմել անասնաբույժին, վորին՝ քննելու համար, պիտի ներկայացնել սառկած թռչունը (թարմ վիճակում)՝ լավ փաթաթած, կամ թեկուղ թաթը, դարձյալ լավ փաթաթած: Թաթի վոսկորը չը

պիտի ջարդել, այլ հանել ներքին հոդից: Բժիշկն այդ վոսկորի մեջ կգտնի տիֆի մանրէ:

Խորհուրդ է տրվում տիֆով հիվանդացած թռչուններին տալ այն դեղերը, ինչ վոր խոլերայի ժամանակ, — պղնձարջասպ, աղաթթու և այլն, թեև զրանց գործադրելուց առանձին ոգուտ չի ստացվում:

Ինչպես պատկանվել այդ ձգձգվող, յերկարող հիվանդությունից, վորը խոլերայից պակաս վտանգավոր չէ: Տիֆի դեմ պիտի պայքարել նույն յեռանդով՝ ինչպես խոլերայի դեմ: Այս հիվանդության վատնայն է, վոր ձգձգվում է, յերկարում է: Վարակը յերկար ժամանակ ապրում է հողի մեջ և նույնիսկ իրենց՝ հավերի մեջ: Արտասահմանում հավերի տիֆը շատ է տարածված, և այնտեղ նրա դեմ պայքարում են կազմակերպված ձևով: Պիտի զգուշանալ շփումներից, վարակված տնտեսություններից և այլն: Հիվանդությունը յերկար դեպքում ամենից լավ է մորթել հիվանդների (կարելի չե իբրև մտցու ոգտագործել), ամեն ինչ մաքրել, ախտահանել, մի խոսքով վարվել այնպես, ինչպես մյուս բոլոր վարակիչ հիվանդությունների դեպքում: Հիվանդության առաջն իսկույն կարելի չե առնել, հիվանդներն անմիջապես առանձնացվեն և տընտեսությունը ախտահանվի: Յեթե հարկանների հավերն հիվանդ են, ապա ձեր հավերը պաշտպանելու նպատակով՝ նոր, անձանոթ հավ չալիտի թողնեք հավ անոցը:

Այս դեպքում յերկարաթյա կարանտինն էլ չի ոգնի, վորովհետե կարող են պատահել տեսքով առողջ (տիֆից առողջացած), բայց վարակը իրենց մեջ կրող հավեր:

Արտասահմանում հավերի տիֆի դեմ նախադու-

շական և բժշկելու նպատակով կիրառվում են պատ-
վաստումներ: Այնտեղ թուշաբուժական սրինակելի
տնտեսութուններում նախադրուշական նպատակներով
անում են պատվաստումներ և լավ հետևանքներ ստա-
նում. պատվաստում են ամեն տարի՝ աշնանը—հավե-
րին և յերեք ամսական ճուտերին, վորպեսզի գարնան
(յերբ սկսվում են հավերի տիֆի համաճարակը) բոլոր հա-
վերը տիֆով վարակվելուց ապահով լինեն:

Մեզ մոտ դեռ այդ բանը չի արվում:

Մեզ համար նույնպես տիֆի դեմ պատվաստում-
ներն անհրաժեշտ են: Բայց քանի վոր առաջիմ մենք
պատվաստումներ չենք անում, սանիտարական ան-
հրաժեշտ միջոցները պիտի պահպանենք:

Յեվ այսպես թուշուների տիֆի մասին մենք ի-
մացանք—

Թուշուների տիֆը

Բավական սուր վարակիչ հիվանդութուն է, խիստ
սարսուժված է արտասահմանում և մեզ մոտ:

Վարակը—հասուկ ցուպիկ միկրոբ է: Վարակը
ցուրտ տեղում կտրող է ապրել 2—3 ամիս:

Վարակվում են հավերը և հնդկահավերը ու մի
քանի այլ թուշուներ: Զրային թուշուները (սագերն
ու բադերը) չեն վարակվում:

Տիֆը տարածվում է աչնպես, ինչպես մյուս վա-
րակիչ հիվանդութունները: Թուշուները վարակվում
են բերանից:

Վարակիչ են թուշուների ծիծեր յիվ յորձուներ:

Հիվանդության նշաններն են—ընդհանուր թուլու-
թուն, լույծ և հյուծվածութուն:

Հիվանդութունը տևում է 3-15 օր:

Դիահատումը ցույց է տալիս—փայծաղի և լյար-
դի խիստ մեծացում, աղիքների բորբոքում:

Դեղերը քիչ են ոգնում:

100 հիվանդից մոտ ջանում է 50-ը:

պատվաստումներ անում են արտասահմանում, իսկ մեզ
մոտ դեռ վոչ:

Տիֆի դեմ պիտի պաշտարել հասարակական—ա-
նասնաբուժական—սանիտարական միջոցներով:

5. ԹԻՖՈՒՆՆԵՐԻ ԴԻՖՏԵՐԻՑ ԿԱՄ ԺԱՂԻԿ

Թուշուների վարակիչ հիվանդութուն է, վորին
անվանում են և՛ դիֆտերիա, և՛ ծաղիկ: Յերկու անունն
եւ ճիշտ է: Հիվանդ թուշուների ուռեցքները գտն-
վում են բերանում և կոկորդում, ինչպես դիֆտերի-
ոսով հիվանդ չերխաններինը, իսկ կաշվի վրա, ինչպես
ծաղիկ հիվանդության ժամանակ, լինում են բշտիկներ:

Թուշուների դիֆտերիոսը շատ հին հիվանդու-
թուն է, նա ծանոթ էր նույնիսկ մեր պապերին: Յեր-
կար ժամանակ, նույնիսկ մինչև վերջին տարիները
կարծում էին, վոր դա յերկու տարբեր հիվանդութուն
է.—մեկը՝ դիֆտերիա, մյուսը՝ ծաղիկ: Սակայն այժմ
վերջնականապես հաստատված է՝ վոր թուշուների թի
դիֆտերիոսը և թի ծաղիկը մի հիվանդութուն է: Մի
քանի գիտնականներ ասում էին, վոր թուշուների դիֆ-
տերիոսը նման է մարդու դիֆտերիա հիվանդությանը:

շական և բժշկելու նպատակով կիրառվում են պատ-
վաստումներ: Այնտեղ թուշնարութական որինակելի
տնտեսութուններում նախադրուշական նպատակներով
անում են պատվաստումներ և լավ հետևանքներ ստա-
նում. պատվաստում են ամեն տարի՝ աշնանը—հավի-
րին և յերեք ամսական ճուտերին, վորպեսզի գարնան
(յերբ սկսվում են հավերի տիֆի համաճարակը) բոլոր հա-
վերը տիֆով վարակվելուց ապահով լինեն:

Մեզ մոտ դեռ այդ բանը չի արվում:

Մեզ համար նույնպես տիֆի դեմ պատվաստում-
ներն անհրաժեշտ են: Բայց քանի վր առայժմ մենք
պատվաստումներ չենք անում, ստիպարական ան-
հրաժեշտ միջոցները պիտի պահպանենք:

Յեվ այսպես թուշնների տիֆի մասին մենք ի-
մացանք—

Թուշնների տիֆը

Բավական սուր վարակիչ հիվանդություն է, խիստ
սարսափած է արտասահմանում և մեզ մոտ:

Վարակը—հասուկ ցուպիկ միկրոբ է: Վարակը
ցուրտ տեղում կարող է ապրել 2—3 ամիս:

Վարակվում են հավերը և հնդկահավերը ու մի
քանի այլ թուշններ: Ջրային թուշնները (սագերն
ու բադերը) չեն վարակվում:

Տիֆը տարածվում է աչնպես, ինչպես մյուս վա-
րակիչ հիվանդությունները: Թուշնները վարակվում
են բերանից:

Վարակիչ են թուշնների ծիծեր յիվ յորձուներ:

Հիվանդության նշաններն են—ընդհանուր թուլու-
թյուն, լույծ և հյուծվածություն:

Հիվանդությունը տևում է 3-15 օր:

Դիակատումը ցույց է տալիս—փայծաղի և լյար-
դի խիստ մեծացում, աղիքների բորբոքում:

Դեղերը ֆիչ են ոգնում:

100 հիվանդից մոտ շատնում է 50-ը:

պատվաստումներ անում են արտասահմանում, իսկ մեզ
մոտ դեռ վոչ:

Տիֆի դեմ պիտի պայքարել հասարակական—ա-
նասնարութական—սանիտարական միջոցներով:

5. Թուշնների Դիֆտերիս ԿԱՄ ԺԱՂԻԿ

Թուշնների վարակիչ հիվանդություն է, վորին
անվանում են և՛ դիֆտերիա, և՛ ծաղիկ: Յերկու անունն
եւ ճիշտ է: Հիվանդ թուշնների ուռեցքները գտն-
վում են բերանում և կոկորդում, ինչպես դիֆտերի-
այով հիվանդ յերեխաներինը, իսկ կաշվի վրա, ինչպես
ծաղիկ հիվանդության ժամանակ, լինում են բշտիկներ:

Թուշնների դիֆտերիայը շատ հին հիվանդու-
թյուն է, նա ծանոթ էր նույնիսկ մեր պապերին: Յեր-
կար ժամանակ, նույնիսկ մինչև վերջին տարիները
կարծում էին, վոր դա յերկու տարբեր հիվանդություն
է.—մեկը՝ դիֆտերիա, մյուսը՝ ծաղիկ: Սակայն այժմ
վերջնականապես հաստատված է՝ վոր թուշնների թի
դիֆտերիայը և թի ծաղիկը մի հիվանդություն է: Մի
քանի դիտնականներ ասում էին, վոր թուշնների դիֆ-
տերիայը նման է մարդու դիֆտերիա հիվանդությանը:

Այժմ սակայն հաստատապես ապացուցված է, վոր նրանք տարբեր հիվանդութիւններ են: Թուշունն ու մարդը միմյանց վարակել չեն կարող:

Թուշունների դիմացեփս (ծաղիկ) կա բոլոր յերկրներում. — Տաք յերկրներում (հարավում) ամենից հաճախ պատահում է դիֆտերիատի և ձեր (այսինքն հիվանդութիւնը լինում է բերանում և կոկորդում), իսկ ցուրտ յերկրներում (հյուսիսում) տարածված է հիվանդութիւն ծաղիկ (կաշիկ) ձեր:

Վո՞րն է դեմացեփի վարակը. — Թուշունների դիֆտերիատի միկրոբը մինչև այժմ չի գտնված, չի վարակած: Անտեսանելի միկրոբ է (խոշորացույցով անտեսանելի): Ծիշտ է, դիտնականները յերկար ժամանակ (նույնիսկ շատ աչքի ընկնող դիտնականները) դիֆտերիատի վարակի փոխարեն, սխալմամբ ընդունում էին ուրիշ ցուցիկներ ու գնդիկներ, վարունց նրանք կարողանում էին խոշորացույցով տեսնել: Սակայն այժմ պարզվել է, վոր այդ ցուցիկներն ու գնդիկները այտուց վոչ մի դեք չեն խաղում: Նրանք հենց այնպես առաջ են դալիս և միանում են գլխավոր հիվանդութիւն: Սրանք յերկրորդական միկրոբներ են, դիֆտերիատի ողնականները: Նրանք առանձնապէս վատնաւոր չեն, սակայն դիֆտերիատի հետ միասին շատ են վնասում և ծանրացնում հիվանդութիւնը (Ստացվում է դիֆտերիատի բարդացում կամ կրկնակի վարակում):

Մարմնի վո՞ր մասումն է զգնվում դիմացեփի վարակը. — Դիֆտերիատի վարակը չի գտնվում ամբողջ մարմնում, նա լինում է միայն հիվանդ տեղերում. — բերանի ու կոկորդի ուռեցքներում և փառում, հիվանդի աչքերում, կաշիկ վրա առաջացած բշտիկներում և ու-

ռեցքներում: Արլան մեջ և մարմնի այլ մասերում այդ վարակը չի լինում:

Փառի վարակը (դիֆտերիատին) ավելի վտանգավոր է, քան ուռեցքները (ծաղիկին): Դիֆտերիատի վարակը բավականին կենսունակ է և շարաթներով, նույնիսկ ամիսներով ապրում է ջրի մեջ և այլն: Այս հանգամանքը պիտի լայ հիշել և դիֆտերիատով հիվանդացած թուշունների բները կանոնավոր մաքրել ու տնտանաներ:

Վո՞ր բուշուններն են հիվանդանում դիմացեփով. — միայն հավերի ցեղին պատկանող թուշունները. — հավերը, հնդկահավերը, փասխանները, խաչտահավերը: Փոքր ճուտերը (2 ամսական) դիֆտերիատով քիչ են հիվանդանում և հիվանդութիւնն էլ թեթեւ է անցնում: Աղաջները հավերից չեն վարակվում, սակայն նրանք ունեն իրենց սեփական դիֆտերիատը, վորից հավերը վարակվում են: Դուրս է գալիս, վոր հավերը կարող են վարակվել թե հավերի և թե աղաջիների դիֆտերիատից, իսկ աղաջները կարող են վարակվել միայն իրենց դիֆտերիատից: Զրային թուշունները (սագերն ու բադերը) դիֆտերիատով հազվադեպ են վարակվում և նրանց դիֆտերիատի վարակը բոլորովին տարբեր է: Ծաղկով խիստ սակավ հիվանդանում են նաև վայրի թուշունները:

Թուշուններն ինչպես են վարակվում դիմացեփով կամ ծաղիկով. — Վարակվում են միմյանցից — առողջները հիվանդից ինչպես և ճնդուկների միջոցով: Վարակմանում է քերծվածքների և կաշիկ վրա կամ բերանում ու կոկորդում յեղած վերքերի միջոցով: Թքի հետ կոկորդից դուրս յեկած փսոթից կամ բերանը

ուռեցքի մի կտոր սկզբում ընկնում է կերի կամ ջրի մեջ, հողի վրա և հետո ընկնում է վորեն քերձվածքի կամ վերքի վրա, և ահա վարակը պատրաստ է:

Դիֆտերիաով կամ ծաղիկով հիվանդացած հովերի ծիրող լեզբեն կարող է վարակիչ լինել: Դա կարող է պատահել այն դեպքում, լերը թռչունը կուլ և տալիս էր խոչ բերանի ուռեցքի մուտքը: Նրանք ընկնում են աղիքների մեջ և ծիրախ հետ դուրս են գալիս: Յերբեն նույնիսկ աղիքներում ել են լինում դիֆտերիաին ուռեցքներ (Տես նկ. № 11 և 12):

Նկ. 11. Բշտիկներ և խոցեր կատարի, կատարածուրդի և այտերի վրա:

Յես հետևյալ փորձը կատարեցի: Դիֆտերիաով հիվանդ հավի և ալտերի վրայից կտրեցի յերեք ու-

ռեցք ու կոկորդից վերցրի փառը և այս բոլորը լեռացրած ջրով արորեցի հավանգում: Ստացվեց մի պինդ հեղուկ—դա հենց դիֆտերիաի վարակն էր: Հետո առողջ աքաղաղի կատարի կաշին և կաուցի անկուռը քորոցով վերավորեցի և այդ հեղուկը (վարակը) մաքուր բամբակով քսեցի այդ վերքերի վրա: Աքաղաղը վարակվեց դիֆտերիաով ու ծաղկով:

Հավերն ինչպես են հիվանդանում դիֆտերիաով.— Պատմեմ, թե՛ այդ աքաղաղն ինչպես հիվանդացավ: Հինգ որ աքաղաղն առողջ էր. դա հիվանդության թագուն շրջանն էր: Հետո կաշվի վրա և բերանում սկըսեցին բշտիկ և խոցեր դուրս գալ: Սկզբում այնտեղ, վորտեղ վարակել էյի, և հետո ուրիշ տեղեր: Հիվանդությունն աստիճանաբար ուժեղացավ:

Նկ. 12. Ուռեցքներ ծաղիկով հիվանդ հավի գլխի վրա: Աչքի մեջ թարթուր:

Կատարի, կատարածուրդի, ալտերի, ծոճբակի, արտեանունքների վրա, բերանի անկյուններում յերեկացին փոքրիկ ուռեցքներ. նրանք կարծրացան և ծածկվեցին մուգ կեղեվով: Ծաղիկներն սկզբում փոքր էյին (կորեկի մեծության), հետո աստիճանաբար մեծանալով դարձան մեծ ուռեցքներ: Դրանց արանք-

ներում դուրսված բշտիկները միացան և կազմեցին մի չոր և ամուր յեղջուրանման քու:

Բերանում, լեզվի, քիմքի և շնչափողի վրա յերեկացին դեղնավուն հաստ ու կոշտ փառեր: Նրանք ամուր

կպած եյին լորձնաթաղանթին, և յերբ լեռ պոկեցի, նը
րանց տեղը արլունտ վերջեր առաջացան: Վարակվե-
լուց յերկու շաբաթ հետո սկսեց ցավել աքաղաղի նախ
մի աչքը (նա հաճախ փոտքով քորում եր աչքը), հետո
եւ մյուսը: Աչքը արնակալեց, արտասովակալեց, կոպերը
սկսեցին կաշել և ուռել: Վարակվելուց 20 ուր հետո
աքաղաղը բոլորովին վատացավ: Ամբողջ գլուխը ծած-
կվեց խիլերով ու քոտով: Այտներն ուռեցին, բերանը
բացվեց և ամբողջովին ծածկվեց դեղնագույն գարշաճոտ
փառով:

Կոկորդում գոյացած հաստ փառը խանգարում եր
շնչելուն: Աքաղաղը կեղևներում եր, խեղդվում, վիզը լե-
կարացնում, գլուխը հաճախ թափահարում ու փռչում,

Առջինը
Նկ. 13. Դիֆտերիաով հիվանդ հավի աչքեր:
Աչքերը թաթախված են և սաստիկ ուռած:

Կողքից

յերբեմն հանդիստ ու սրտաճմլիկ կերպով նքում եր:
Աչքերը սաստիկ ուռեցին ու դուրս ընկան, ինչպես
յերկու գնդակներ: (Տես. նկ. № 13):

Յես բաց արեցի մի աչքը և դուրս մղեցի ընկու-

ցի մեծության թարախի մի կտոր (կարծես լուլիներ):
Աքաղաղը թափահարում եր ցավից, լեբը լեռ
նալում եյի նրա աչքն ու բերան: Նա հարբուխ ու-

Նկ. 14. Դիֆտերիաային փառը
լեզվի վրա և կաուցի անկյուն-
ներում:

նեք, քթից անընդհատ
հոսում եր, հետո ուռեց
ձախ աչքի տակը և բար-
բաջվեց աչքատակի փո-
սիկը: (Տես նկ. № 15)
Ուռեցքը ճնշում եր աչքը:
Յես կտրեցի այն և դուրս
հանեցի լուսանման մի
կտոր թարախ: Սակայն
մի շաբաթից հետո փո-
սիկը թարախակալեց և
նորից ուռեց: Աքաղաղը
վռչինչ չեր կարողանում

ուռել (բերանի ցավի պատճառով): Նրան յես կերա-
կում եյի ուժով: Աքաղաղը սաստիկ նիհարեց: Վա-
րակվելուց անցավ մի
ամիս, և նա սկսեց
կազդուրվել փառը վե-
րացավ, աչքերը բաց-
վեցին խիլերն սկսեցին
չորանալ ու թափվել:
Վեց շաբաթից հետո
(հաշվելով վարակվելու
օրից) իմ աքաղաղը
տոռոջացավ: Յես նրան
դիտմամբ չբժշկեցի, փորպեսզի կարողանամ հետևել
հիվանդության ընթացքին: Դիֆտերիաով մոտավորա-

Նկ. 15. Դիֆտերիաային ուռեցք
աչքատակի փոսիկում:

կապած էյին լորձնաթաղանթին, և յերբ լեռ պոկեցի, նը
բանց տեղը արշուճառ վերքեր առաջացան: Վարակվե-
լուց յերկու շաբաթ հետո սկսեց ցավել աքաղաղի նախ
մի աչքը (նա հաճախ փոքրով քորում էր աչքը), հետո
եւ մյուսը: Աչքը արնակալեց, արտաթափալեց, կոպերը
սկսեցին կալել և ուռել: Վարակվելուց 20 որ հետո
աքաղաղը բոլորովին վատացավ: Ամբողջ գլուխը ծած-
կվեց խիլերով ու քոսով: Այտերն ուռեցին, բերանը
բացվեց և ամբողջովին ծածկվեց դեղնագույն դարչափոս
փառով:

Կոկորդում զոյացած հաստ փառը խանգարում էր
ընչելուն: Աքաղաղը կեղևներում էր, խեղդվում, վիզը լեք-
կարացնում, գլուխը հաճախ թափահարում ու փռչում:

Առջևից

Նկ. 13. Դիֆտերիայով հիվանդ հավի աչքեր:
Աչքերը թարթիկալում են և սառտիկ ուռած:

Կողքից

լերբեմի հանգիստ ու սրտաճմլիկ կերպով նքում էր:
Աչքերը սառտիկ ուռեցին ու դուրս ընկան, ինչպես
յերկու գնդակներ: (Տես. նկ. № 13):

Ցես բաց արեցի մի աչքը և դուրս մղեցի ընկու-

ղի մեծության թարախի մի կտոր (կարծես լուխեբ):
Աքաղաղը թափահարում էր ցավից, լեքը լեռ
նալում էյի նրա աչքն ու բերան: Նա հարբուխ ու-

Նկ. 14. Դիֆտերիային փառը
լեզվի վրա և կտուցի անկյուն-
ներում:

ուռել (բերանի ցավի պատճառով): Նրան յես կերա-
կրում էլի ուժով: Աքաղաղը սառտիկ նիհարեց: Վա-
րակվելուց անցավ մի
ամիս, և նա սկսեց
կաղգուրվել փառը վե-
րացավ, աչքերը բաց-
վեցին խիլերն սկսեցին
չորանալ ու թափվել:
Վեց շաբաթից հետո
(հաշվելով վարակվելու
օրից) իմ աքաղաղը
սողջացավ: Ցես նրան
դիտմամբ չբժշկեցի, վորպեսզի կարողանամ հետևել
հիվանդության ընթացքին: Դիֆտերիայով մոտավորա-

Նկ. 15. Դիֆտերիային ուռեցը
աչքատակի փոսիկում:

հետևել հետո եր, հետո ուռեց
ձախ աչքի տակը և բար-
բոքվեց աչքատակի փո-
սիկը: (Տես նկ. № 15)
Ուռեցը ճնշում էր աչքը:
Ցես կտրեցի այն և դուրս
հանեցի լուսանման մի
կտոր թարախ: Սակայն
մի շաբաթից հետո փո-
սիկը թարախակալեց և
նորից ուռեց: Աքաղաղը
վռչինչ չէր կարողանում

ևս այսպես են հիվանդանում բոլոր թուշուռները: Շատերի բերանում և կոկորդում լինում է միայն փառ (դիֆտերիտային տեսակը),—այդպիսիները հիվանդանում են շատ ծանր: Մի քանիսին ել միայն կաշին և դուրս տալիս (ծաղկային տեսակը),—դա թեթև և անցնում: Յերբեմն թուշուռը միաժամանակ հիվանդանում է յերկու տեսակով: Սակայն ամենից հաճախ հիվանդանում են մի տեսակով: Պատահում է, վոր խիլեր դուրս են գալիս դանազան տեղերում,—ծոծրակի, վզի վրա, թևերի տակը, իսկ հետույքի սոռ յերբեմն դուրս են գալիս խոշոր ուռեցքներ (ընկույզի մեծության): Դիֆտերիտը տևական հիվանդութուն է, տևում է 4—5, հաճախ նույնիսկ 6 շաբաթ: Դիֆտերիտային տեսակը (բերանի) վտանգավոր հիվանդութուն է, վորովհետև վտանգում է թուշուռի որդանիզմի կարևոր մասերը, գլխավորապես շնչափողը: Շատ հաճախ հավերը սատկում են խեղդվելուց, յերբ ուռեցքներն շնչափողում ավելի խոր են ընկնում: Այդ ուռեցքները նախ դժվարացնում են շնչելը, ապա կոկորդը բոլորովին փակում են: Պատահում է, նաև, վոր դիֆտերիտային խոցերն անցնում են աղիքներն ու փուչիկը,—այդ դեպքում առաջ է գալիս փորլուծութուն և սաստիկ թուլութուն: Մի անգամ դիֆտերիտով հիվանդացած հավերը յերկուրդ անգամ նրանով այլևս չեն վարակվում:

Արդյոք դիֆտերիտից տա՞հ են ստակում.—Դիֆտերիտով հիվանդացածներից շատերը սատկում են: Միջին թվով 100-ից սատկում են 50—70-ը: Արտասահմանում յեղի է դիֆտերիտի շատ սուր տեսակը (վոր տևել է 5—10 օր)—խիստ մահաբեր: Ոգնում են խրնամքն ու բժշկութունը:

Առողջացողներից շատերը կազդուրվում են, իսկ վո՞րանք ել խեղանդամ դառնում: Կամ լեզվի ծայրն է փառում ու թափվում, կամ աչքերն են դուրս ընկնում և հավերը կուրանում են, շատերն ել թուլանում ու նիհարում են և այդպես ել մնում:

Բարդացումը դիֆտերիտի ժամանակ.—Մենք արդեն կողմնակի (վոչ դիֆտերիտային) պատճառած բարդացումների մասին խոսեցինք: Ինքը դիֆտերիտը կարող է վեց շաբաթից հետո բարենաջող կերպով անցնել և հաջի ել առողջանալ: Սակայն կողմնակի մանրեներն ընկնելով պատրաստի ուռեցքների մեջ, նույնպես սկսում են յեռանդուն կերպով զարգանալ և հիւսուեր, նրանք զրդում են ուռեցքները և մեծապես հնարում: Պատահում է, վոր դիֆտերիտն անցնում է, իսկ կողմնակի հիվանդութունը մնում է—ինչպես՝ ծանր տեսակի հարբուխ, վերքեր բերանում, թարախակալած աչքեր: (Բարդութունները լինում են նաև մարդկանց հիվանդության—տիֆի, քութեշի և այլն ժամանակ):

Այդ անկոչ հյուրերին—կողմնակի մանրեներին ել պիտի շտապել դեղերով վոչնչացնել:

Թուշուռների դիֆտերիտը (Մադիկ) վորո՞ւն.—Կենդանի թուշուռների դիֆտերիտը (ծաղիկը) կարող են վորոշել նաև վոչ մասնագետները: Դիֆտերիտի նման կան նաև մի քանի այլ հիվանդութուններ (հարբուխ, լեզվախտ)։ Բայց այդ դեպքերում հավերը թեթև են հիվանդանում և շուտով ել առողջանում են:

Խոշորացուցով դիֆտերիտի մանրեն վորոշել չի կարելի, վորովհետև նա անտեսանելի չէ: Յերբ անասնաբուժը դիֆտերիտը վորոշել չի կարողանում, նա

ստուգողական պատվաստումն է անում: Վերջնում է հիվանդ հավի բերանի փառը կամ խիլը (լավ կլինի վերջնել միայն խիլը) արորում է ջրի մեջ և դրանով վարակում անողը թռչունին: Յեթն 5 որից հետո նա հիվանդացավ, նշանակում է հիվանդությունը դիֆտերիա է, լեթեն չհիվանդացավ, նշանակում է դիֆտերիա չէ:

Յեթն տեղում անասնաբույժ չկա, ապա նրան պիտի ուղարկել չոր խիլը և փառը (մաքուր թղթի մեջ փաթաթած կամ ամանով):

Դիֆտերիա ժամանակ դեղերը շատ են ոգնում.— Խնջքան շուտ բժշկել, ախքան լավ: Դեղերն իսկույն սպանում են թե դիֆտերիաային և թե վոչ դիֆտերիաային մանրէներին, վորոնք այստեղ բուն են դրած լինում: Ամենից վաճառվորը՝ բերանի և կոկորդի փառն է (թռչունը կարող է խեղդվել): Այդ փառը պիտի հեռացնել հատուկ ունելիով (պինցետով) կամ վըրձինով և կամ ծալքը լեղ կտրած սազի փետուրով և կամ ուղղակի մաքուր բամբակով: Դրա համար պիտի բանալ հավի բերանը, կոկորդը դրսի կողմից մատներով առաջ բերել,—նա կմոտենա լեղվին, այդ ժամանակ էլ պիտի վերցնել փառը, տեղը մաքուր բամբակով մաքրել և որակա՞ն լերկու անգամ գեղ քսել: Դիֆտերիա ժամանակ շատ դեղեր են դործ ածում, դրանից ամենալավներն են,—կրեոլին (մի հացի գդալը լուծել մի շիշ լեռացրած ջրում), լիզոլ (նույնչափ), պղնձաբաջասպ (մի թեյի գդալ մի բաժակ ջրին), գեթոքսիդ ջրածին (նույնչափ) բորակաթթու (նույնչափ), սալիցիլա՞ն թթու (մի թեյի գդալը մի բաժակ սալիրտում), դիցերին մաքուրը կամ յոդի հեռ հավասար խառնած:

Հիվանդ աչքերը լվանալ գոլ ջրով: Աչքերը մաքրել

թարախից և նրանց մեջ կաթեցնել բորակաթթու: Կանխին (մի թեյի գդալ մի բաժակ ջրին) կամ պղնձաբաջասպ: Վորքան կարելի լի, աչքատակի ուռեցքները շուտ պիտի պատուել (մկրատով), թարախը դուրս հանել և այնտեղ դնել բորակաթթվով թրջած բամբակ: Այս բանը պիտի անել այմեն ուր Բթածակերը մաքրել, քիթը լվանալ բորակաթթվով և յուղ կամ վազելին քըսել, կաշվի վրա լեղած խիլերը կարելի լի չբժշկել: Յեթն այդ խիլերը մեծ են ու հիվանդու, ապա դրանց պիտի փափկացնել—սողալի ջրով կամ քսել յուղ, ճարպ, բորնի վազելին: Հպիտի քչփորել ու կտրել: Հիվանդ հավերի դժվար շնչելու դեպքում նրանց պիտի շնչել տալ սկիպիտարի գոլորշի: Մի բաժակ լեռած ջրի մեջ ածել մի գդալ սկիպիտար, նրա վրա կոացնել հավի գլուխը և մի բանով ծածկել ու թողնել, վոր հավը շնչի: Յեթն հիվանդ հավերը շատ են, ապա այդ դոլորշին պիտի պատրաստել հավանոցում: Պիտի ամուր փակել հավանոցի բոլոր ծակերը և խիտ տաքացրած աղյուսի վրա սկիպիտար ածել և հավանոցի դուռը 10 15 բոպի ամուր ծածկել: Այս բանը պիտի անել որակա՞ն 2—3 անգամ:

Լուչծի դեպքում պիտի տանին տալ՝ (կես թեյի գդալ մի բաժակ ջրին), կարմիր պինի, յերկաթաբաջասպ (մի թեյի գդալ մի բաժակ ջրին, որակա՞ն 3 անգամ, մեկական թեյի գդալ): Վերջին ժամանակները արտասահմանում թռչնաբույժները դործ են ածում դոնազան դեղեր—սալվարսան, նիոսավարսան, ինսիլտիֆորմ, կապորիտ և այլն: Սակայն մեզ համար այդ բոլոր դեղերը չափազանց թանգ են, բացի այդ՝ պետք էլ չեն:

ստուգողական պատվաստումն է անում: Վերջում է հիվանդ հավի բերանի փառը կամ խիւը (լավ կլինի վերջնել միայն խիւը) տրորում է ջրի մեջ և դրանով վարակում անող թռչունին: Յեթե 5 որից հետո նա հիվանդացավ, նշանակում է հիվանդութունը դիֆտերիա է, յեթե չհիվանդացավ, նշանակում է դիֆտերիա չէ:

Յեթե տեղում անասնաբույժ չկա, ապա նրան պիտի ուղարկել չոր խիւը և փառը (մաքուր թղթի մեջ փաթաթած կամ ամանով):

Իրիմեախիսի ժամանակ դեղերը ռաս են սզնում.— Ինչքան շուտ բժշկել, այնքան լավ: Դեղերն իսկույն սպանում են թե դիֆտերիաային և թե վոչ դիֆտերիաային մանրէներին, վորոնք այստեղ բուն են դրած լինում: Ամենից վտանգավորը՝ բերանի և կոկորդի փառն է (թռչունը կարող է խեղդվել): Այդ փառը պիտի հեռացնել հատուկ ունելիով (պինցետով) կամ վըրձինով և կամ ծայրը լից կտրած սագի փետուրով և կամ ուղղակի մաքուր բամբակով: Դրա համար պիտի բանալ հավի բերանը, կոկորդը դրսի կողմից մատներով առաջ բերել,—նա կմոտենա լեղվին, այդ ժամանակ էլ պիտի վերցնել փառը, տեղը մաքուր բամբակով մաքրել և որակաւ լերկու անգամ դեղ քսել: Դիֆտերիաի ժամանակ շատ դեղեր են դործ ածում, դրանից ամենալավերն են,—կրեոլին (մի հացի գդալը լուծել մի շիշ լեռացրած ջրում), լիզոլ (նույնչափ), պղնձարաջասպ (մի թեյի գդալ մի բաժակ ջրին), դեբոքսիդ ջրածին (նույնչափ) բորակաթթու (նույնչափ), սալիցեկան թթու (մի թեյի գդալը մի բաժակ սալիքում), գլիցերին մաքուրը կամ յողի հեա հալասար խառնած:

Հիվանդ աչքերը լվանալ գոլ ջրով: Աչքերը մաքրել

թարախից և նրանց մեջ կաթեցնել բորակաթթու: Խառնիւն (մի թեյի գդալ մի բաժակ ջրին) կամ պղնձարջասպ: Վորքան կարելի լի, աչքատակի ուռեցքները շուտ պիտի պատուել (մկրատով), թարախը դուրս հանել և այնտեղ դնել բորակաթթվով թրջած բամբակ: Այս բանը պիտի անել ամեն ուր Բթածակերը մաքրել, քիթը լվանալ բորակաթթվով և յուզ կամ վազելին քըսել: Կաշվի վրա լեղած խիւերը կարելի լի չբժշկել: Յեթե աչք խիւերը մեծ են ու հիվանդոտ, ապա դրանց պիտի փափկացնել—սողալի ջրով կամ քսել յուզ, հարպ, բորնի վազելին: Հպիտի քշիորել ու կտրել: Հիվանդ հավերի գովար շնչելու դեպքում նրանց պիտի շնչել տալ սկիպիտարի գոլորշի: Մի բաժակ լեռած նիչել տալ սկիպիտարի գոլորշի: Նրա վրա կոացնել ջրի մեջ ածել մի գդալ սկիպիտար, նրա վրա կոացնել հավի գոլորշի և մի բանով ծածկել ու թողնել: Վոր հավը շնչի: Յեթե հիվանդ հավերը շատ են, ապա աչք դուրջին պիտի պատրաստել հավանոցում: Պիտի ամուր փակել հավանոցի բոլոր ծակերը և խիտ տաքացրած աղյուսի վրա սկիպիտար ածել և հավանոցի դուռը 10 15 րոպե ամուր ծածկել: Այս բանը պիտի անել որակաւ 2—3 անգամ:

Լուծի դեպքում պիտի տանին տալ (կես թեյի գդալ մի բաժակ ջրին), կարմիր գլինի, յերկաթաբջասպ (մի թեյի գդալ մի բաժակ ջրին. որակաւ 3 անգամ, մեկական թեյի գդալ): Վերջին ժամանակները արտասահմանում թռչնաբույժները դործ են ածում դոտեազան դեղեր—սալվարան, նիոսալվարան, ինսիկտիֆորմ, կապորիտ և այլն: Սակայն մեկ համար աչք բոլոր դեղերը չափազանց թանկ են, բացի այդ պետք էլ չեն:

Պատվաստումները դիֆտերիսի ժամանակ. — Մարդ կանց, դիֆտերիսի դեպքում, պատվաստ շատ ե ոչնում: Սակայն թռչուններին պատվաստելու համար լավ միջոցներ չկան: Թռչուններին դիֆտերիսի դեմ բժշկները բազմաթիվ միջոցներ են առաջարկում, վորոնցից սակայն պետքականները շատ քիչ են: Անասնաբույժներին յես միայն մի միջոց կարող եմ առաջարկել. — բոլոր առողջ թռչուններին սրսկել կաշվի թարմ խիլերից պատրաստած իմուլսիա: 20 որից հետո սրսկված թռչունները, վարակումները դեմ, ձեռք են բերում իմունիտետ:

Արտասահմանում սկսել են դործածել նաև մի այլ նոր միջոց, — կաթ. — հիվանդ թռչուններին սրսկում են յեփացրած կաթ, և իրր թե դրանից հիվանդներն լավանում են: Լավ կլինի, վոր մեր անասնաբույժներն ել փորձեն այդ միջոցը:

Ինչպես պայտել քոչումների դիֆտերիսի դեմ. — Չգնել հիվանդ թռչուններ, վարակված վայրերից չըկատարել առողջ թռչունների գնումներ: Ուշադրությամբ նայել գլուխը, առանձնապես կտուցի մոտ: Նայել աչքերը, բերանը, կոկորդը: Հարկան անտեսության մեջ հիվանդություն յիրակալու դեպքում — սեփական թրչուններին պիտի նայել ու հետեւել ավելի հաճախ: Փը ոչտացող, քթից հոսումներ և դժվարությամբ շնչող թրչուններին իսկույն պիտի առանձնացնել առողջներից: Յեթե հիվանդությունը տարածվի նաև ձեր անտեսության մեջ — ապա պիտի ձեռք առնել ամենախիստ միջոցներ, ինչպես ամեն մի վարակիչ հիվանդության դեպքում: Յեթե հնարավոր ե, բոլոր առողջներին պիտի պատվաստել (պատվաստումները պիտի կատարեն ա

նասնաբույժները): Պատվաստումներին պիտի հետեւել, և յեթե թռչունների բերանում փառ յերևաց, — ալդպիսիններին պիտի առանձնացնել և բժշկել: Պատվաստութեց վեց շաբաթ հետո անտեսության մեջ դիֆտերիաը պիտի վերջանա: Յեւ յեթե դեռ հիվանդներ կան (բարդություն տվածներ), ապա ավելի լավ ե այդպիսին մորթել և ուտել: Պիտի իմանալ, վոր առողջացած և պատվաստած հավերը դեռ յերկար ժամանակ իրենց որդանիդում վարակը պահում են: Հավը միանգամայն անջնաս և, յերբ վերջնականապես մաքրվում ե փառից և թեփից: Յեթե հիվանդությունը վերջացած ե, կամ սրսկումները կատարված են, — հավաբույնը պիտի մաքրել, ախտահանել և 2-3 ամիս այնտեղ հավ չպահել:

Յեթե հիվանդությունը նոր ե յերևացել — նրա առաջն առնել այնքան ել դժվար չե: Պիտի վոչնչացնել հիվանդներին, ախտահանել հավաբույնը, և կատարել տյն ամեն, ինչվոր կատարում են մյուս վարակիչ հիվանդությունների դեպքում:

Վորքան քիչ գործ ունենանք վարակիչ հիվանդությունների հետ, — այնքան լավ:

*
*
*

Համառոտակի կրկնենք, թե մինք ինչ իմացանք դիֆտերիս հիվանդության մասին:

Հավերի դիֆտերիսը (ծագրիկը)

Վարակիչ ու խրոնիքական հիվանդություն ե: Մեզ մոտ տարածված ե ամենուրեք: Վարակը աեսեստանի միկրոբ ե: Դրա հետ միասին փնասում են կոդմակի, ուրիս (աեսանիկ) միկրոբներ (դիֆտերի-

բարդացում): Վարակը կենսունակ է, ցուրտ ան-
դամ ապրում է ռաբաթներով ու ամիսներով:

Վարակվում են հավերը և հնդկահավերը: Այլավ-
նիսների զիֆտերիտն առանձին է:

Տարածվում է հիվանդ և հիվանդության թագու-
շրջան ունեցող թռչունների միջոցով:

Վարակը գտնվում է կապի ուռեցիների յեվ բե-
րանի փառերի մեջ:

Թռչունները վարակվում են կաշվի վրա և բե-
րանի մեջ լեղած վերքերի և քերծվածքների միջոցով:

Կա զիֆտերիտի լերկու տեսակը—դիֆտերիտ (փառ
բերանում և կոկորդում) և ծաղիկ (կաթարի վրա):

Հիվանդությունը խրոնիքական է, տևում է 5—6
շաբաթ:

Բժշկությունը ուղնում է.—պլուտի մաքրել փառը և
դեղ քսել:

100 հավից 50—70 սատկում են:

Մի անգամ հիվանդացած թռչունները յերկրորդ
անգամ չեն հիվանդանում:

Պատվաստումներով կարելի չէ հիվանդության
առաջն առնել: Խ. Ռուսաստանում պատվաստումներ
չեն անում:

Պայքարի ամենագլխավոր միջոցը—անասնաբու-
ժական սանիտարական միջոցն է, ինչպես մյուս հի-
վանդությունների դեպքում:

6. ԹԻՉՈՒՆՆԵՐԻ ՏՈՒԲԵՐԿՈՒԼՅՈՂԸ (ԲԱՐԱԿԸՑԱՎ)

Մարդիկ ունեն անբուժելի, լերկարատե և վարա-
կիչ հիվանդություն—բարակացավ, թոքախտ (զիտա-
կառն լեղվով՝ տուբերկուլյոզ), վորից շատ մարդ է մեռ-
նում: Այդ հիվանդությունը տարածված է նաև լեղջե-
քավոր անասունների մեջ (100 կովից 20 բարակացավ
առնի): Այդպիսի յերկարատե, անբուժելի հիվանդու-
թյուն—բարակացավ—տուբերկուլյոզ տարածված է
նաև թռչունների մեջ:

Սովորաբար այդ հիվանդությունն աննկատելի չէ
(ինչպես մարդկանցը). սատկում են մեկ յերկու նիհա-
րած, հյուծված հավեր: Մի քանի ամսից հետո դարձ-
յալ մեկը սկսում է հյուծվել, նիհարել և այդպես շարու-
նակ:

Թռչունների բարակացավը հին, վաղուց արդեն
հայտնի հիվանդություն է: Գիտնականները մարդկանց
և անասունների բարակացավի ուսումնասիրության
զուգընթաց յերկար ժամանակ զբաղվել են նաև թռ-
չունների այդ հիվանդությամբ:

Թռչունների բարակացավը սաստիկ վարակիչ է,
համառ և չլաս պատճառող հիվանդություն է: Բարա-
կացավ ունեցող յուրաքանչյուր հավ միլիոնավոր միլի-
ոններ է տարածում տնտեսության մեջ և առողջ
թռչունները մեկը-մյուսի հետևից անկատելի կերպով
վարակվում են ու սատկում: Իսկ մենք ասելու հա-
մարյա չենք նկատում: Մենք վախենում ենք խոլե-
րայից, ժանտախտից, չերթ թռչունները տասնյակներով
առ հարյուրներով են սատկում, սակայն բարակացավը

մեզ չի անհանդստացնում, լերբ աննկատելի ու զանազան
զորեն տարեց տարի մեզանից խլում և հարցաբանութիւն
ու հաղաբանութիւն թռչուն, ավելի, քան խորհրան (նույն-
նը մարդ կանց մոտ):

Տուրքերկուցողի վարակը՝
հատուկ ցուպիկ միկրոններ
են, վորոնց խոշորացուցով
նայելիս իսկույն կարելի չի
զանազանել մյուս միկրո-
ններից: Այդ ցուպիկները
յերկար ու մաղի նման բա-
րակ են (տես նկ. № 16) ջրի
և հողի մեջ ապրում են ա-
միսներով և նույնիսկ մի
քանի տարի: Այդ միկրոն
ելի շատ առանձնատկութիւններ ունի, վորոնք
բժիշկներին լավ հայտնի չեն:

Նկ. 16. Տուրքերկուցողի մի-
կրոնները—ցուպիկները:

Ի՞նչ տարբերութիւն կա մարդկանց, անասուն-
ների և թռչունների բարակացավի մեջ:

Արդոյք զրանց համար այդ յերեք բարակացա-
վերն ել միատեսակ վտանգութիւն են:

Պարզված է, վոր բարակացավի վարակի սկզբ-
նական արմատը մի չի, սակայն այդ արմատից ծայր
են տվել յերեք տարբեր ճյուղերը—մարդկայինը, ա-
նասուններինը և թռչուններինը:

Ըստ տեսքի բարակացավի ցուպիկներ առեն
տեղ միեւնոյն են, սակայն ցուպիկների թուփովոր

լինելը տարբեր է: Մարդկանց բարակացավով վարակ-
վում են միայն մարդիկ և անասունները, իսկ թռչուն-
ները վոչ: Անասունների բարակացավով վարակվում
են անասունները և մարդիկ, իսկ թռչունները՝ վոչ: Թռ-
չունների բարակացավով վարակվում են միայն թռ-
չունները (յերբեմն նաև խոզերը): Հետևապես մեր տը-
նային թռչունները բարակացավով վարակվում են մի-
այն թռչուններից (իսկ սենյակի թռչունները, ինչպես՝
թութակը, դեղձանիկը և այլն, կարող են վարակվել
մարդուց և իրենք ել վարակել նրան) Մեր բաղդից
թռչունների բարակացավը մարդկանց համար վտան-
գավոր չի, իսկ մարդունը՝ թռչունների համար լեր-
կյաւղալի չի:

Վո՞ր բուշուկներն են վարակվում բարակացավով.—
Տնային թռչուններից դիտարկւմ են հիվանդանում են
հավերը, հնդկահավերը, խաչտահավերը և փասիանները:
Ավելի քիչ հիվանդանում են բաղերը, սագերը, աղավ-
նիները և այլ թռչունները:

Մյուս կենդանիներից թռչունների բարակացա-
վով կարող են վարակվել խոզերը, ճագարները, մըկ-
ները: Մարդը, տավարը, շները և կատուները թռչուն-
ների բարակացավով չեն վարակվում:

Թռչուկների բարակացավը Եւրոպայում և Եւրասիայում
Մեզ մոտ հաշվառում չի կատարված, բայց Գերմանիա-
յում կատարված հաշվառումը ցույց է տալիս, վոր 100
հավից 10—15-ը հիվանդ են բարակացավով, իսկ 100
թռչունից (սենյակի)՝ 25-ը: Խ. Ռուսաստանում թռ-
չունների բարակացավը տարածված է ամենուրեք:

Ի՞նչպես են բուշուկներ վարակվում բարակացա-
վով.—Միայն բերանի միջոցով, կուլ տալով վարակ-

ված կեր, հիվանդ հավի ծիրտ, սատկած հավի փորոտիքի կտորտանք:

Գլուղներում շատ հաճախ մորթում են նիհար հավերը (իսկ նրանց մեջ բարակացավով հիվանդներ շատեր են պատահում) և նրանց փորոտիքի հիվանդ մասերը (աղիքները, փայծաղը, լյարդը) զցում են բակը և, ահա, դրանից ել հավերը վարակվում են: Բարակացավով մի հիվանդ հավը կարող է վարակել տնտեսութան բոլոր հավերին: Նեղիկ, փոքր հավաքնում հավերն ավելի շուտ են վարակվում, քան զրոտում: Դրա համար ել ձմեռը վարակումներ ավելի շատ են լինում քան ամառը: Վատ խնամքի և սուղ կերի ժամանակ հավերն ավելի շուտ են վարակվում: Դերմանիայում ալարդել են, վոր պատերազմի ժամանակ հավերի բարակացավը ուժեղացել եր:

Սննդակի և լերդող թռչունները իրենց տերերից վարակվում են կամ բերնի միջոցով (յերբ տերերը նրանց համբուրում են) կամ վարակված ող են շնչում և կամ կաշվի վրա և բերանում յեղած վերքերի մեջ ընկնում են բարակացավի միկրոբներ:

Բարակացավով հիվանդ հավերի (յերբ հիվանդ է ձվարանը) ձվերն ել վարակված են լինում բարակացավի միկրոբով, իսկ լերբ ալդպիսի ձվեր թխսի տակ են դնում — ապա դուրս լեկած ճուտերն ել շուտով տատկում են: Բացի դրանից, բարակացավոտ հավի ձվի կճեպը կարող է կեղտոտվել նաև դրսից (հետույքում): Բարակացավոտ աքլորները կարող են վարակել հավերին: Բարակացավով հիվանդ հավերի ձուռն կարող է վարակի տարածման պատճառ հանդիսանալ:

Բարակացավի միկրոբներ — ցուպիկներն ընկնում են աղիքների կամ վերքի մեջ, ախտեղից անցնում

արյան մեջ և լերակների միջոցով տարածվում ամբողջ մարմնում: Սակայն վարակն ամբողջ մարմնի մեջ չի զարգանում: Նա իր համար ընտրում է մի սիրելի անկյուն, ախտեղ հիմնավորվում առ միշտ և սկսում դանդաղ ու ավերիչ աշխատանքը, սկսում է բննավորվել ու մաշել հիվանդին: Թռչունների բարակացավի վարակի համար ամենատիրելի անկյունը հանդիսանում է լյարդը, աղիքներն ու փայծաղը: Մարդկանց և տավարի որդանի դմում թոքերը: Այստեղից կարող է անցնել հոգերի մեջ և տարածվել ամեն տեղ:

Ինչպես է հիվանդանում բարակացավով թռչունը — հիվանդութան սկզբում դժվար է վորոշել հիվանդութունը (ինչպես վոր մարդկանց): Նա ուտում է, խմում է, ուրախ է: Վարակումից հետո անցնում է մեկ-յերկու ամիս. հավը առանց նկատելի պատճառի նիհարում է, կատարն ու ականջարկները գունատվում են (աքաղաղի կատարը կախ է ընկնում): Հավը հաճախ պառկում է, ձուռն չի ածում, փետուրները գունատվում են, յերկան է գալիս թուլություն, հավը հալվում մաշվում է: Յերբեմն ունենում է նաև փորլուծություն:

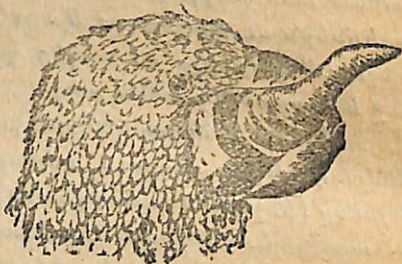
Բարակացավով հիվանդ հավի ախորժակը վատ չէ, — նա շատ և լավ ուտում է, բայց հետևանք չի ունենում — չի կազդուրվում և շարունակ նիհարում է. կարծեք չորանում է, կրծոսկրի ծալը սրվում, ճոճվում է, հավի քաշը լերկու-լերեք անգամ պակասում է: Մեծ, ծանրաքաշ հավը դառնում է մի ճուտի չափ: Բարակացավով հիվանդ հավերը փետրափոխություն չեն ունենում: Յեթե խիստ ծանր հիվանդ հավի փորը թեթե կերպով հուպ տանք — ալդ նրան ցավ կպատճա

սի, նա կթափահարվի ու կծվա: Պատահում է, վոր ուռչում են հավի վոտների և թևերի հողերը: Նրանք կաղում են, թևերը կախ են ընկնում: Յերբեմն կալվի տակ, դանազան տեղերում նկատվում են ուռեցքներ (գեղձեր), վորոնք, յերբեմն ինչպես սուռկիկներ, յեղջուրի նման աճում ո գարգանում են (տես նկ. 17—և 18):

Այսպես՝ հիվանդությունը տևում է մի քանի ամիս: Մի յերկու-չերեք ամսից հետո հավը սաստիկ նիհարում, կմախք է դառնում, քնում են կաշինն ու վոսկորը: Աստիճանաբար կյանքը նրա մեջ մարում է (ինչպես թոքախտավոր մարդու) և նա սառկում է հյուծվելուց:

Հազվադեպ պատահում է նաև շանթահար մահ, վոր տեղի յն ունենում հիվանդ լարդի պալթումի հետևանքով: Բարակացավոտ հավը յերբեք չի առողջանում. փասխանների բարակացալն ավելի արագ ընթացք է ունենում և ծանր է, վորից նրանք սատկում են 10—20 սրվա ընթացքում:

Նեբխն որգաններից իճնպես իմանալ հավի բառա-

Նկ. 17. Թութակի կալվի վրա բորակացավի հետևանքով առաջացած յեղջուր:

Նկ. 18. Ուռած գեղձերը՝ բարակացավոտ հավի վրի վրա:

կացալոս լինելը.—Յեթե հիվանդությունը նոր է ըսկավել,—դժվար է իմանալ: Սակայն յերբ հիվանդությունը ուժեղ է, ապա ներքին որգանները համարյա բոլորն էլ վտանգված են լինում: Բարակացավով սատկած հավիը սաստիկ նիհար են լինում: Լյարդը ամբողջովին կերպարանափոխվում է. ուռեցքներից և կոշտուկներից (վորոնք լինում են կոշտ կամ փափուկ) նա դառնում է անհարթ: Այդ ուռեցքները կոչվում են նաև տուբերկուլներ: Դրա համար էլ և հիվանդությունը կոչվում է տուբերկուլյոզ:

Լյարդը սաստիկ մեծանում է, նորմալից յերկուերեք անգամ ավելի, դառնում է փուխր ու փշրվում է (դրա համար էլ կենդանի հավին հրելիս—փշրվում է), տես նկ. 19—20: Նույնը և փայծաղը: Նա ցանցառ է, ուռեցքներից անհարթ. մեծացած 5—10 անգամ (տկողինի չափ): Այդպիսի ուռեցքներ լինում են նաև աղիքներում, գեղձերում, վորովայնի թաղանթի վրա և այլն: Հաճախ ուռեցքները հավաքվում են ու կողմում մի մեծ խոց է: Հիվանդի հոգերում թարախ է յհավաքվում:

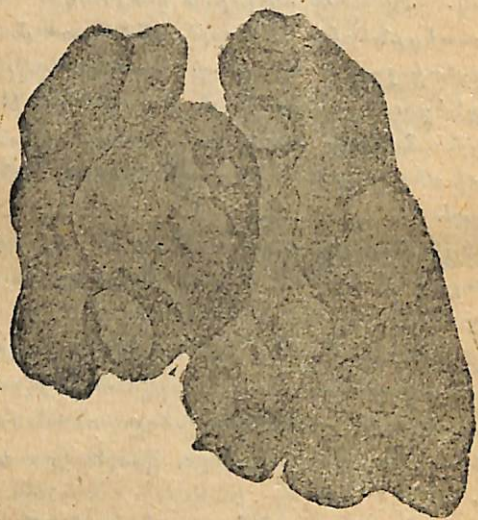
Հավերի թոքերը շատ սակավ են հիվանդանում տուբերկուլյոզով: Նրանց արյան մեջ յերբեք տուբերկուլյոզի ցուպիկներ չեն լինում:

Այժմ բոլորի համար էլ հասկանալի կլինի, թե ինչն է բարակացավոտ հավը հալվում-մաշվում է: Այդ բոլոր ուռեցքներն ու կոշտուկները ուտում, քայքայում են նրա մարմինը՝ լարդը, փայծաղը, աղիքները և այլն:

Այդ ուռեցքների մեջ տուբերկուլյոզի միլիոնավոր ցուպիկ-միկրոբներ են ապրում ու բազմանում,

և թե՛ նրանցով առողջ հավերին կերակրենք, — ապա նրանք ել տուբերկուլյոզով կհիվանդանան:

Ինչպես առանց սխալվելու վորոշել հավի տուբերկուլյոզ ունենալը. — Յերկարատե հիվանդութիւն, նիհարութիւն, ներքին որդանների վրա ուռեցքներ և կոշտուկներ, այս նշաններով թերեւս վոչ-մասնագետն ել վորոշի հիվանդութիւնը: Սակայն վոչ ամեն դեպքում այդ ամենը լինում է պարզ ու տեսանելի: Հիվանդութեան սկզբում ուռեցքներ տակալին չեն լինում, նրանք ավազի մեծութեան հատիկներ են լինում: Սյուլիսի ուռեցքներով ուրիշ հիվանդութիւններ ել կան, այս դեպքում արդեն անասնաբույժն անհրաժեշտ է:

Նկ. 19. Ուռեցքներ բարակացավով հիվանդ հնդկահավի լյարդի վրա:

Վորպեսզի անսխալ կերպով վորոշել բարակացավը, անհրաժեշտ է լյարդի մի կտոր կամ մի ուռեցք խոշորացուցով նայել: Բարակացավով հիվանդների մոտ տուբերկուլյոզի ցուպիկները խսկուշն յերևում են (թութախտավոր մարդկանց խորին են քննում): Յեթե մոտակա վայրում բժիշկ չկա, ապա քննելու համար նրան պիտի ուղարկել լյարդի կամ փայծաղի մի կտորը (ամանով):

Նկ. 20. Տուբերկուլյոզի խելեր բարակացավով հիվանդ հավի լյարդում և աղիքներում:

Ինչպես վորոշել կենդանի հավի բարակացավ ունենալը. — Նույնիսկ փորձված բժշկի կամ տիրոջ համար շատ դժվար է՝ նայելով յանթաղութիւններ անել բա-

բաղկացավի մասին: Հիվանդութիւնը թագնւած է, արտաքինից վոչինչ չի յերևում: Կարելի չե լինի թաղրել նաև ուրիշ հիվանդութիւններ, — ճիճուներ, ստամոքսի, ձկաբանի հիվանդութիւններ և այլն:

Արտասահմանում վերջին ժամանակներս կենդանի հավի բարակացավ ունենալը սկսել են վորոշել մի առանձին նյութով — Տուբերկուլինով, վորը պատրաստվում է լաբորատորիաներում:

Վաղուց է վոր մարդկանց և տավարի թագնւած տուբերկուլոզը տուբերկուլին արակելու միջոցով սկսել են վորոշել: Այժմ այդպէս անում են նաև հավերի վերաբերմամբ: Կատարամորուքի մեկը տուբերկուլին են սրսկում, և լեթե հավը բարակացավ ունի, — ապա մեկ-չերկու որից հետո այն ուռում է (տես նկ. № 21), իսկ մյուսը վոչ: Յիթե հավը առողջ է, — կատարամորուքներից և վոչ մեկը չի ուռչում:

Արտասահմանում այդ ձևով հա վարուծական տնտեսութիւնները մաքրում են բարակացավոտ հավերից: Խ. Միութեան մեջ ել այս ձևը տեղափոխելու են: Բարակացավոտ հավին բժշկելը անողուտ է, միտք չունի: Այդ հիվանդութիւնն անբուժելի չէ:

Պատվաստումներ չկան:

Նկ. 21. Տուբերկուլինի պատվաստումը բարակացավով հիվանդ հավի ձախ կատարամորուքին: Կատարամորուքը ուռել է, առողջներից չի ուռում:

Վերջին ժամանակներս արտասահմանյան բժշկները, բարակացավը բժշկելու համար, առաջին շրջանում, վակցին են առաջարկում:

Ի՞նչպէս կռվել հավերի բարակացավի դեմ, — Վորքան կարելի չի շուտ վորոշել հիվանդութիւնը, ուշագրութեամբ հետեւել հավերին և ժամանակին հայտաբերել այն: Յիթե տնտեսութեան մեջ բարակացավը վաղուց է բուժել, ապա ավելի լավ է բոլոր հավերը մորթել և նորերը գնել: Բոլոր մորթածները պիտի դիտահատել, առողջները պահել ուտելու համար, իսկ ուռեցքներ, բշտիկներ ունեցողներին ալիւ կամ թաղել: Բայց դրանցով յերեք խողերին չկերակրել: Հավաքուներ մաքրել, ախտահանել և վոչնչացնել միջներին, վորոշը նույնպէս տարածում են հիվանդութիւնը:

Պիտի զգուշանալ վարակւած թռչնաբուծարանից ձու դնելուց, գլուշանալ աղամիւսներից, աղուսներից ու այլ թռչուններից, վորոշը նույնպէս տարածում են վորակը:

Նոր գնած հավերին 2—3 շաբաթ պիտի պահել մեկուսացած, իսկ լեթե հնարավոր է, լինիթարկել տուբերկուլինի փորձի (բժշկի ոգնութեամբ), պիտի խուսափել բոլոր տուբերկուլոզավորներից: Այդ բանը պիտի կատարել տարեկան լերկու անգամ: Այդ դեպքում տըն տնտեսութիւնը հիմնովին կարելի չէ մաքրել բարակացավից:

Յերբ բարակացավոտ հավերը վոչնչացվին, առողջներին պիտի հանել հավաքներից, նրանց վտերը ունառով վանալ և փետուրները մաքրել: Փասխանների պիտի ավելի զգուշութեամբ պահել և խնամել, վորովհետև նրանք բարակացավով ավելի հեշտութեամբ են վորակվում:

Առանձնապես պիտի զգուշանալ բարակացավոտ
թութակներէրց ու դեղձնանիկներէրց, վորովհետեւ նը-
բանցից մարդն եւ կարող եւ վարակվել:

Շուկաներում բժիշկները պիտի քննեն կեն-
դանի և մորթած թռչուններին և խոտանեն բոլոր տու-
բերկուլոզավորներին:

Պիտի լավ հիշել,—մեկը պատերազմի դաշտում
մարտիկ չեւ: Յեթե Պետրոսը իր տնտեսութունը մաք-
բում եւ բարակացավոտ հավերից, իսկ Պողոսը հանդիսաւ
կերպով բարակացավով սատկած հավի փորոտիքը
հանում և հավերի առաջն եւ գցում,—ապա դրանից բան
չի դուրս գա: Ամբողջ համայնքով, վորո՞ւ ծագումով բժեկի
դեկավարութեամբ պիտի պայքարել հավերի բարակացա-
վի դեմ:

* *

Համառոտ կերպով կրկնենք թե ինչ ասացինք հո-
վերի բարակացավի մասին:

Թռչունների օուրերկուլոզ, ուռեցքներ, բարակացավ

Խիս վարակիչ, խոնքիական յեւ մահաբեր հիվան-
դություն եւ:

Տարածված եւ ամենուրեք:

Վարակը խիս բարակ միկրոբ—ցուպիկ եւ: Ապրում եւ
ամիսներով ու քաւիներով: Դրանից ստեղծւում են գլխավորա-
պես հավերն ու հնդկահավերը, ավելի քիչ՝ մյուս թռչ-
ունները:

Թռչունները վարակվում են միմյանցից կամ սատ-
կած թռչուններից:

Թուրակներն ու դեղձանիկները հաճախ վարակվում
են մարդկանցից:

Վարակը դառնում եւ ծիրսի մեջ յեւ ամբողջ փո-
րոսիքում:

Վարակվում են բերանի միջոցով, սակավ դեպ-
քերում՝ կաշվի վրա չեղած վերքերի միջոցով:

Հիվանդ թռչունները, չնայած խնամքին, դան-
դադորեն ու աստիճանաբար նիհարում են: Հիվանդու-
թյունը տևում եւ մի քանի ամիս:

Դիախոսում—ուռեցքներ լյարդում, փայծաղում և
աղիքներում:

Հիվանդ թռչունները չեն առողջանում:

Բժեկելը անոգոս եւ:

Սրտուկներ չկան:

Թռչունների բարակացավը նման չեւ մարդու և
տավարի թոքախտին:

Պայքարը—վոչնչացնել բոլոր հիվանդ հավերին և
ամբողջ վարակը:

Սոտանել բարակացավով թագուն հիվանդ թռ-
չուններին:

Ոգտակար են միայն լալն մասշտաբով ձեռնար-
կած միջոցները:

ՃՈՒՑԵՐԻ ՎԱՐԱԿԻՉ ՍՊԻՏՈԿ ԼՈՒՅԾ (ԿԱՄ ՃՈՒ- ՏԵՐԻ ՏԻՖ)

Դարնան ու ամրանը, յերբ մեր թռչնաբուժական
և գյուղացիական տնտեսութուններում թե թուխտերով
և թե ինդուրատորներով ճուտեր ունենալու յեռուն
ըրջանն եւ, պատահում եւ, վոր մեծ քանակութեամբ
ճուտեր են սատկում: Զվից դուրս գալու տուժին որբերն
ճուտերը լինում են վերին աստիճանի թուլ. ամենա-
թեթեւ առիթից հիվանդանում են ու սատկում: Շատ

փոքր ճուտերը մնասկում են ցրտից, ամենաթեթև քա-
մուց, միջանցիկ հոսանքից, հողե հատակից, դրսում չե-
ղանակի սուր փոփոխությունից, — նրանք իսկույն մըր
սում են, և ճանճերի պես սատկում: Հետո նրանք սառա-
կում են վատ, անհամապատասխան կերից և սառ-
մոքսի խանգարումից: Կան նաև ուրիշ հիվանդություն-
ներ ել, վորոնցից նրանց, իրենց կյանքի առաջին որե-
րին, պետք է պաշտպանել:

Բացի այդպիսի հասարակ հիվանդություններից
նրանք ունեն իրենց, ճուտերին հատուկ, վաղակիչ հի-
վանդությունները, վորոնք մեծ թռչուններին չեն փո-
խանցվում:

Այդ հիվանդություններից ամենից աղետաբերն
ու վտանգավորը — ճուտերի վարակիչ սպիտակ լույծ
կոչված հիվանդությունն է:

Վերջին տարիներս Ամերիկայում բազմաթիվ
մեծ ու փոքր թռչնաբուծարաններում, լուրաքանչյուր
տարի հազարներով ու տասնյակ հազարներով ճուտեր
եղին սատկում: Մի քանի տնտեսություններում նույն
իսկ հավերը ամբողջովին վոչնչացան: Բանն այնտեղ
հասավ, վոր կառավարությունն անգամ սկսեց լուրջ
ուշադրություն դարձնել դրա վրա:

Հիվանդությունը անհայտ էր, և տնտեսատերերն
չգիտեցին ինչ անեն: Կառավարության համձնարարու-
թյամբ ամերիկական բժիշկներն սկսեցին ուսումնասիրել
այդ հիվանդությունը: Նրա վարակը դառն և սովորեցին,
թե ինչպես պիտի նրա դեմ պայքարել:

Շուտով պարզվեց, վոր այդ վարակիչ հիվանդու-
թյունը տարածված է նաև այլ յերկրներում, — Հուն-
դարիայում, Գերմանիայում, Ֆրանսիայում, Յապոնիա-

յում: Մեզ մոտ, Միուսյան մեջ բոլորը գիտեն, վոր
դարնանը լերբեմն սատկում են թխսի բոլոր ճուտերը
և վոչ վոք դրա վրա ուշադրություն չի դարձնում:

Այդ հիվանդությունը կոչվում է սպիտակ լույծ,
վորովհետև ճուտերի ծիրաը լինում է սպիտակավուն
հեղուկ: Հիվանդանում են միայն ամենափոքր ճու-
տերը, — առաջին 8 որը, սակավ դեպքերում մի քիչ ել
ուշ: Մի ամսական ճուտերն արդեն չեն վարակվում:
(Մեծ ճուտերն ունեն իրենց հիվանդությունը): Յերբեմն
վարակված ճուտերը սատկում են իրենց ձվի մեջ:

Հիվանդ ճուտերին իսկույն կտրելի չեն նկատել:
Նրանք նստում են մի տեղ, տխուր են լինում: Կարծես
ցրտից կուչ լեկած լինեն, տաք տեղ են փնտռում,
թխամոր կանչին չեն հետևում և սրտաճմլիկ կերպով
ծվծվում են, թեկը կախ ընկած են լինում, յերբեմն
պատկում են, շնչում են հաճախակի, բոլոր ճուտերը
ունենում են հաճախակի լույծ. — սպիտակավուն փրփը-
րած հեղուկ: Ամբողջ հետույքը աղտոտված է լի-
նում կղկղանքից և չորանալով կաղմում է կոշտ ու ա-
մուր գնդիկ ու դառնում է ինչպես կավճի մի կտոր:
ճուտերը վոչինչ չեն ուտում, նիհարում են, թուլանում,
և վերջապես, սատկում: 100 ճուտից 90-ը սատկում է,
և հաճախ նույնիսկ 100-ն ել:

Շատ փոքր ճուտերը սատկում են իսկույն, շա-
տերն ել հիվանդանում են 2—3 որ: Սատկած ճուտերը
դիակատելիս իսկույն աչքի չեն դուրսվում դատարկ փու-
չիկ, դեղնած լյարդ, ուռած փայծաղ, բորբոքված ա-
ղեքներ, ստամոքսում չծծված դեղնուց:

Կարելի չե արդյոք հիվանդների արտաքինով ու
դիակատելով իսկույն վորոշել այդ հիվանդությունը:

Իսկույն վորոշել հիվանդութիւնը չի կարելի: Անհրա-
ժեշտ եւ լարդն ու արյունը խոշորացուցով քննել և միկ-
րորը տեսնել ճուտերի լուծի վարակը կարճ ցուպիկներ
են, վորոնք բազմանում են արյան մեջ և մարմնի ալլ
մասերում: Ամերիկացիք այդ միկրորն անվանում են
«ճուտի ցուպիկ»: Այդ միկրորններով կարելի չէ վարակել
փոքրիկ ճուտերին (2-4 որական) և նրանք կհի-
վանդանան ու կստակեն:

Մեծ ճուտերն ու մեծ հավերը չեն վարակվում:

Դուք կհարցնեք, թե լերը և լնչպիս են վարակ
վում այդ փոքրիկ ճուտերը և վարակում միմյանց:—
Հիվանդ ճուտերը իրենց կղկղանքով աղտոտում են հա-
տակը, խմելու ջուրը, իսկ առողջները հեշտությամբ
վարակվում են բիրանի միջոցով:

Դուք նորից կհարցնեք, թե վորտեղ վարակվեց
առաջին հիվանդ ճուտը, յերբ նա ընդամենը 1-2 ո-
րական էր: Հենց բանն այդ է: Յերբ սկսեցին ուսում-
նասիրել հիվանդութիւնը, տեսան վոր բոլոր դեպքե-
րում էլ ճուտերը վարակվում են միմյանցից:—Վո-
ւմնք հենց ձվից դուրս եմ գալիս վառակված, հետեապես
նրանք վարակված են յեղել հենց ձվի մեջ: Յեւ բը-
ժիշկներն ապացուցեցին, վոր վարակված տնտեսու-
թիւններում ճուտերի այդ միկրորը կարելի չէ գտնել
հենց ձվերի մեջ, յերբ նույնիսկ նրանց մեջ դեռ ճուտ
չկա:

Ահա վորտեղից է սկսվում վարակը—ձվից, ու-
րեմն՝ ճու ածող հավից, և դուրս է գալիս, վոր հաջն
ինքը չի հիվանդանում, բայց իր ձվերը վարակված են
լինում: Այդ ձվերում աճում են վարակված ճուտերը,
նրանցից մի քանիսը վոչնչանում են հենց տեղն ու
տեղը, վոմանք ել՝ ձվից դուրս դալուց հետո: Վա-

րակը տնտեսութիւնն է բերվում՝ յեղբ գնում են վարակ-
ված ձվեր, կամ վարակված փոքր ճուտեր, կամ վա-
րակված հավեր:

Ինչ միջոցներով պայտառել այդ հիվանդութիւնը
դեմ.—Առաջին որերը հետեւել ճուտերին և հեռացնել
լուծ ունեցողներին: Առողջներին տեղափոխել նոր
շենք, նախկին շենքն ախտահանել:

Ամենից լավ է փոքրիկ ճուտերին պահել խմբե-
րով 6-10 հատ միասին, մինչև կանցնի վտանգավոր
ըջանը—այսինքն առաջին 2-4 որը: Բացի դրանից
առաջին 2-4 որը նրանց բոլորովին չպիտի կերակը-
րել: Այդ ժամանակամիջոցում նրանք առանց կերի ա-
ղաս կերպով կարող են մնալ (նրանց ստամոքսում
մնացած է լինում սննդադար դեղնուց): Մինչև չորս
շաբաթական լինելը ճուտերին ջուր չպիտի տալ, այլ
միայն կաթնաշիճուկ (ջրի մեջ ճուտերի այդ հիվան-
դութիւն միկրորնները ապրում են, իսկ շիճուկում վո-
չնչանում):

Մենք տեսանք, վոր ճու ածող հավերը, այս դեպ-
քում նույնպես, մեղավոր են, նրանք վարակը կրում
են իրենց մեջ—ձվարանում, վորտեղ պատրաստվում
են ձվերը: Այդ բոլոր ձվերը վարակված կլինեն և
թուխսի տակ դնելու համար անպետք: Ուրեմն՝ պիտի
գտնել իրենց ձվարանում այդպիսի միկրորններ ունե-
ցող հավերին: Սակայն լնչպիս գտնել, յերբ հավերը
չեն հիվանդանում: Ամերիկացում արդեն գտել են այդ-
պիսի հավերին ճանաչելու միջոցը:—Անասնաբուժը
յուրաքանչյուր հավից վերցնում է 2-3 կաթիլ ար-
յուն և քննում է այն և վորոշում, թե արդյոք տվյալ
հավի արյան մեջ կամ այդ միկրորնը՝ թե վոչ: Այդ ձևով

ներառեք թոշնաբուծարաններն ազատում են վառանդից։
Ամերիկացիներին գործադրած այդ միջոցը պարզել եւ, վոր
100 հավից 15-ը վարակված են լինում այդ միկրո-
բով։ Այդ ձևով խոտանված հավերը պիտի մորթել։

Փոքրիկ ճուտերին բժշկելու վորձեր յեղել են,
քաջ շոշափելի հետևանքներ չեն ստացվել։

Վերջին ժամանակներս սկսել են պատրաստել
վակցին ու դրանով սրսկել բոլոր հավերին՝ թե ա-
ռողջներին, և թե հիվանդներին. հետևանքները լեղել
են դրական։

* *

Համառոտ կրկնենք ինչ վոր ասացինք այդ հի-
վանդության մասին։

Թռչունների սպիտակ լույծ վարակիչ հիվանդու-
թյունը (բուլուցների օխձ)

Երես վարակիչ հիվանդություն եւ,

Տարածված եւ արտասահմանում, կա նաև մեղա-
նում.

Վարակը՝ մեկրոբ-ցուպիլ եւ։

Վարակվում են միայն ամենափոքր ճուտերը—

2—4 որականները։

Մեծ հավեր չեն հիվանդանում,

100 հավից 15-ի ձվարանները վարակված են լի-
նում այդ միկրոբով։

ճուտերը վարակվում են կամ ձվի մեջ կամ մի-
մյանցից (բերանի միջոցով)։

Վարակիչ են հիվանդ ճուտերի ծիւրք յեղ վարակ-
ված հավերի ձվերը։

Հիվանդ հավերը սատկում են 2—3 օրում կամ
ձվից դուրս են գալիս արդեն սատկած։

100 հիվանդից 20 սատկում եւ։

Արտասահմանում սրսկում են կատարում են, իսկ
մեղ մոտ՝ վոչ։

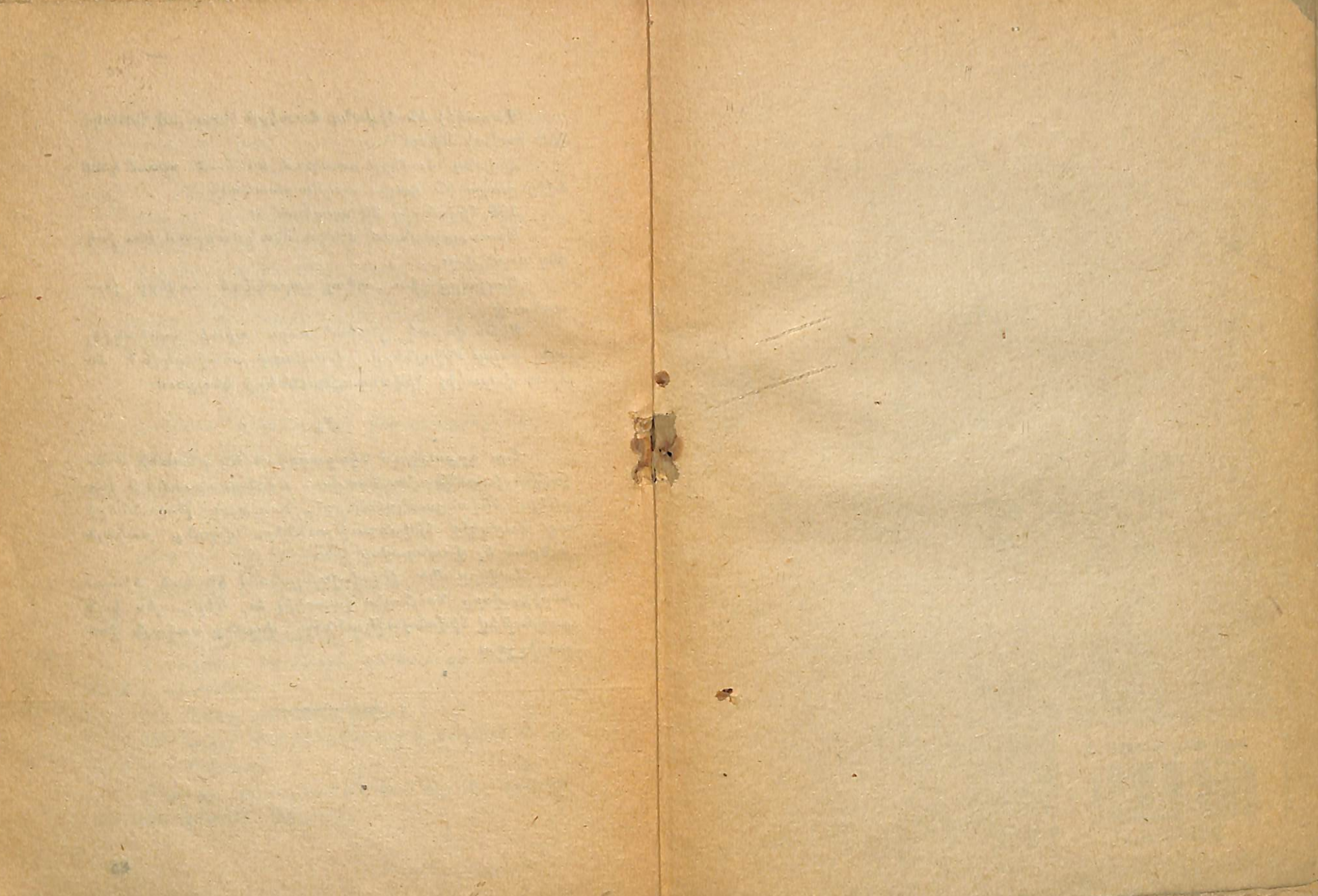
Պայքարը—ձու ածող վարակված հավերի խո-
տանում։

Թեթե վարակ յերևա՝ ապա պիտի գործադրել
այն բոլոր միջոցները, վորպիսիք առաջարկված են
մյուս վարակիչ հիվանդութունների դեպքում։

* *

Այս գրքուկում նկարագրված են ընտանի թռչ-
ունների ամենավտանգավոր, ամենաարսափելի վա-
րակիչ հիվանդութունները, կան նաև թռչունների
այլ վարակիչ հիվանդութուններ, վորոնք առկայն
այնքան եւ վտանգավոր չեն։

Հավերը մեծ թվով վոչնչանում են նաև ճիճու-
ներից, վորը նույնպես վարակիչ եւ վերջապես կան
բազմաթիվ հիվանդութուններ, վորոնք առկայն վա-
րակիչ չեն։

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0289402

ԳԻՆԸ 20 ԿՈՊ. (3 1/2 Ժ.)

9096

П. В. СИЗОВ

ПОВАЛЬНЫЕ БОЛЕЗНИ ДОМАШНИХ ПТИЦ

Госиздат ССР Армении
Эривань — 1981